

SAMLAREN

TIDSKRIFT
FÖR
SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 9

1928

UPPSALA 1928

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1928
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-A.-B.

J. A. HAZELIUS' UNGDOMSUTVECKLING OCH 1810-TALETS IDÉSTRID

AV

HENRY OLSSON

Johan August Hazelius tillhörde en gammal Helsingesläkt, som under många decennier och i obruten succession verkat som församlingsherdar i Bergsjö och vars överflyttning till Stockholm icke avbrutit sambandet med den gammaldags redlighet och fromhet, som präglat de ursprungliga generationerna av präster och bönder. Om farfadern har J. A. Hazelius i brev till C. J. L. Almqvist 3 aug. 1828 uttalat, att han i sina forna församlingar ännu vore »en Wälsignelse såsom en Apostel i de Gamles mun» och att han alltigenom för honom stode »i en hög andelig Gestalt». Det var herrnhutismens religiositet, som utgjort nerven i denna apostlagärning, och av den gamle förkunnarens bröder hade ett par företagit pilgrimsfärden till moderförsamlingens heliga platser i Tyskland och där för alltid slagit ned sina bopålar. Sonen, som 1772 flyttat över till Stockholm och i denna stad blivit en ansedd och förmögen köpman, acklimatiserade den gamla släkten i en ny jordmån men gick ej heller han utanför de evangeliska troskretsarna, då han sökte anknytning för sitt umgänge. Hans maka, född Keijser, och de släktingar han förvärvade inom familjerna Ekenstam och Hülphers tillhörde alla den cirkel, som enligt faderns uttryck var »väl känd och accrediterad bland Guds folk». Inom Evangeliska sällskapet, som stiftades 1808, och inom det 1815 bildade Svenska bibelsällskapet, där excellenser och hantverkare förnedades i arbetet för Guds rikets utbredande, hörde de till innersta kretsarna och delvis till de drivande krafterna.

Johan August Hazelius var född i Stockholm den 18 april 1797 och erhöi sin första undervisning i fädernehemmet.¹ Sin litterära företagsamhet visade han redan som 13-årig gosse, då han aug.—sept. 1810 sammanskrev en »Lärorik Roman» i tre delar, försedd med företal, noter och tryckfelslista och bärande titeln »Magnus Björks Historia». Det lilla förstlingsverket handlar om en olydig gosse, som genomgår åtskilliga lyckliga och sorgliga tilldragelser och som endast genom en sträng uppfostran kan bringas på rätta vägar. Vackra sentenser om måttfullhet, tålmod och välgörenhet avsluta det hela. Samma höst ha emellertid allvarigare värv lagt beslag på den unge romanförfattarens intressen, då han antogs till kadett vid krigsakademien på Karlberg. Militärbanan var den krigiskt anlagde gossens eget val, och av bevarade betyg i släktarkivet framgår, att han där hela tiden varit en mönstergosse och legat i tēten bland sina kamrater. I maj 1814 undergick han officersexamen och ingick som löjtnant vid ingenjörkårens fältmätningbrigad.

Den 1792 inrättade krigsakademien på Karlberg utgjorde en kombinerad elementar- och tillämpningsskola, som enligt reglementet 8 april 1799 räknade två klasser för vardera av dessa syften. Med anledning av Hazelius' kommande intresse för pedagogiska frågor och speciellt för militärundervisningen må några huvuddrag påpekas i den utbildning, som under hans elevtid var gemensam för de unga lant- och sjökadetterna på Karlberg. För korthetens skull följer jag den Berättelse öfver Kongl. Krigs-Akademien, som 1824 avgavs av dess dåvarande guvernör J. P. Lefrén och där författaren med stark betoning av akademiens moderna ståndpunkt inryckt en jämförelse med undervisningen i de allmänna elementarläroverken. Under den tid parallellen omfattar — 1800-talets två första decennier — hade sålunda ur krigsakademiens lärokurs de döda språken varit alldeles uteslutna, medan de vid allmänna elementarskolorna ansetts som huvudsak och krävt största delen av lärotiden; som huvudsak hade i stället upptagits de levande utländska språken och modersmålet tillika med matematiken, vilka studier i skolorna be-

¹ Det biografiska grundelement, som genomgår denna framställning — vilken för särskilda ändamål utarbetats hösten 1927 — har förf. icke ansett sig behöva utesluta. Det torde i varje fall icke undanskymma vad han funnit vara huvudsaken, att teckna en andlig utveckling, vilken framstått som typisk för den biografierades generation. De brev eller andra dokument, som i uppsatsen citeras, återfinnas samtliga, då ej annat angives, i Nordiska Museets arkiv.

traktats som bisak; vad anginge övriga ämnen, hade de åtnjutit ungefär samma uppmärksamhet som i allmänna undervisningen; däremot hade kroppsövningarna, i synnerhet sedan Ling 1813 blivit akademiens lärare »och der egentligen begynte utöfningen af sin Gymnastik-lära» men även därförut, rönt lika mycken uppmärksamhet och omvårdnad som de överallt annorstädes varit eftersatta och försummade; genom akademiens tillämpningsskola hade vidare den praktiska undervisningen alltid gått hand i hand med den teoretiska, och beträffande lärometoden hade den betydelsefulla grundsatsen genomförts, att »vid Krigs-Akademien den så kallade *Ämnesläsningen* varit antagen, då allmänna skolorne deremot envist fortfarande att begagna den så kallade *Klass-läsningen*». Lefréns skrift, som tydligen är att betrakta som en apologi mot den samtida kritiken av Karlberg, finner slutligen, att militärbildningen *efter* krigsskolornas inrättning ryckt upp på ett helt annat plan, och konstaterar, att det rådande systemet väl kunde behöva reformeras men visst icke finge underkännas (a. a. s. 89 ff.).

Från Karlbergstiden finnas några brev bevarade, som J. A. Hazelius skrivit till sina föräldrar, helt och hållet präglade av respekten för dem som »beslöto att skicka mig hit» och lika mönstergilla i uppfattningen som hans tidigare sedelärande roman. I ett brev från sommaren 1811 uppställer han som ledstjärnan för sin verksamhet att med tiden bli »en dygdig människa», och i denna 1700-talsfärgade stil äro alla breven hållna. Uttryckens prydlighet mankerar icke ens i en skrivelse från Ladugårdsgärde sommaren 1812, som säges vara tillkommen i »ett rum der 30 bullersamma Kamraters lekar och ofta skuffningar på bordet nödvändigt böra hafva en vigtig inflytelse både på pennans förande och tankarnas rediga sammanhang». Ett annat brev från sommaren 1812 är en födelsedagsgratulation till fadern, försedd med följande värtaliga slutharang: »O! måtte Huldaste Far, dina dagar bewaras för lifvets stormar, och måtte du lefva lycklig och förnöjd i den hydda som byggd af dina barns kärlek skall skydda dina gråa hår, din bräckliga ålderdom för hvarje wäderilning, och då Försynen en gång — o — förskräckliga ögonblick skiljer dig från dina barns kärliga armar, måtte då Försynen trösta dessa öfvergifna barn i sin bedröfwelse, och måtte då ej tvädrägten sönderslita naturens heligaste band knutna af en älskad Far, och förstöra denna hydda, utan måtte dina qvarlemnade barn under åtankan af ditt minne upplocka de

blommor som växa på din graf, alltid hogkommande dina dygder och ställande dem till mönster för sina efterkommandes handlingar». Tilläggas kan, att Janne under Karlbergstiden trädde i ett mycket hjärtligt förhållande till sin lärare, den gamle språkprofessorn Moberg, med vilken han sedan korresponderade. Av den senares epistlar, som utformats med noga övertänkt gustaviansk sirlighet, äro några bevarade i Hazeliusarkivet; jag nämner det första brevet 15 juni 1814, där han häntyder på lärjungens skolframgångar liksom på hans »ömma och rena hjerta», talar om hans tårade ögon vid avskedet och slutar med att bifoga några verser av Oxenstierna.

Såsom konstituerad underlöjtnant kom Hazelius direkt ut i norska kriget, där han tjänstgjorde som fältmätningsofficer i andra armékåren med kommendering vid fältmarskalken greve v. Essens stab. Av hans brev till hemmet under denna tid återstår tyvärr blott ett enda, riktat till brodern Per Abraham och skrivet från högkvarteret i Vänersborg 23 juli 1814. Han står då i begrepp att lämna »Svenska jorden, kanske för att alldrig återse mer min Fosterbygd», har köpt sig häst och tror, att »Campagnen blir svår kanske hårdnackad». Jannes blivande svåger O. J. Södermark, vars far hört till handelsman Hazelius' ungdomsvänner och skolkamrater och som redan nu var bekant i familjen, hade sökt sig över till andra armékåren och skulle likaledes tjänstgöra vid Essens stab. Av den utgivna generalordern om arméns allmänna indelning¹ finner man vidare, att ett par av Jannes vänner under fälttåget, Otto Natt och Dag och C. M. af Lehnberg, biskopens son, voro knutna vid samma stab, den förre som adjutant, den senare som kanslist i civilexpeditionen, och att hans närmaste kamrat som fältmätningsofficer var underlöjtnant Raab, den bekante Bellmanssångaren. Som befälhavare för armékårens tjänstfria fältmätningsofficerare fungerade dåvarande major Lefrén, som besörjde rekognosceringen inom gränserna och efter stilleståndet förestod kartläggningen av de ockuperade områdena.² Den 29 juli överskred denna armékår gränsen, varvid planen hade utarbetats av Lefrén. Den 1 aug. uppstod en strid vid övergången av Tistedalsälven, varunder Södermark visade stort mod och träffades mitt i bröstet av en studsarkula, som dock hejdades av de kartor och papper »han af tjänstenit bar på sig».³ Det korta fälttåget slutade som bekant redan

¹ G. BJÖRLIN, *Kriget i Norge 1814*, Sthlm 1893, s. 332 ff.

² Jfr också *Biograph. lex.* VII, s. 318.

³ BJÖRLIN, a. a. s. 113.

14 aug., då operationerna avbrötos genom konventionen i Moss. Armén koncentrerades sedan omkring Fredriksstad och Fredrikshald, från vilken senare plats Clas Livijn, krigsjustitiarie vid andra armékåren, har några rapporter i brev till Hammarsköld och Rääf sept. 1814. »Jag har besökt det stället, der hjelten föll», meddelar han och omtalar, att svenska armén beslutit uppsätta en ärestod på den plats, där Karl XII stupade, att kronprinsen gjort en vallfärd dit och att »talrika subscriptioner äro öppnade». »Det är obehagligt, att denna kåk skulle kosta lifvet på en af våra störste män. Sedan hans tid har Sverige blott haft en Ehrensvärd».¹

Åren 1813—14 beteckna en första vändpunkt i J. A. Hazelius' utveckling. I självbiografien för Svenskt biografiskt lexikon yttrar han härom: »Redan som kadett hade han Schiller till sin älsklingsförfattare och öfversatte då hans Fiesco . . . Under norska fälttåget hade han gjort bekantskap med en ung gardes-löjtnant, Otto Natt och Dag, ett ypperligt hufvud och en högtfarande karakter, hvars nära vän han blef, båda med ungdomsliflighet delande varma poetiska och politiska åsigter» (N. F. V, s. 81 f.). I självbiografien *Mitt Hjertas Dagbok* 1819 resumerar han på följande sätt sin tidigare bildningsgång: »Under Norrska Kriget gjorde jag bekantskap med C. M. af Lehnberg. Han gjorde mig (1814) först upmärksam på de Litteraira Stridernas betydelse och efter mycken och häftig motsträfvighet var jag vid hemkomsten en ifrig Phosphorist. — I Stockholm blef jag närmare bekant med Otto Natt och Dag och genast knöt sig det skönaste och starkaste Vänskapsband oss emellan. Han verkade mycket på mig. Styrka i Carakteren, förakt för Småsinne, fosterlandskänsla ingjöt han hos mig i wäldiga droppar.»

Av ett papper, som jag funnit bland Hazelius' läseanteckningar, framgår att hans bekantskap med Schiller — fränsett 30-åriga krigets historia, som han läst redan 1809 — daterar sig från 1813. Under detta år läser han *Jungfrau von Orleans*, *Don Carlos* och *Fiesco*, 1814 *Die Räuber* och *Kabale und Liebe*, 1815 *Wallenstein*, *Maria Stuart* och *Wilhelm Tell* samt *Nederländernas historia*. Samtidigt läser han 1813 *Oehlenschlägers Axel og Valborg* och 1814 hans *Stærkodder* och övergår 1815 till en rad arbeten av Goethe, *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, *Egmont*, *Götz von Berlichingen*,

¹ CLAS LIVIJN, *Bref från fälttdagen i Tyskland och Norge 1813 och 1814*, utg. af J. MORTENSEN, Sthlm 1909, s. 243, 246 f., 251 f.

Clavigo, Stella och Die Geschwister. Det vittnar onekligen om en vacker litterär ambition. I synnerhet som Hazelius fram till år 1815 var utan direkt kontakt med den nya litteraturens män och först under norska fälttåget och dispyterna med fosforisten Lehnberg kom att ta ställning till de litterära skärmytslingarna, som denna tid voro lika betydelsefulla som bataljerna på slagfältet.

I Hazelius' ungdomsutveckling kom sålunda bekantskapen med Schiller att bana vägen över till fosforismen, men om man söker mäta de olika insatsernas betydelse, torde snarast den senare faktorn få träda tillbaka för den förra. Översättningen av Schillers *Fiesco* 1813 utgör därigenom ett första vittnesbörd om en egenartad orientering. Och denna utgångspunkt är så mycket mera förtjänt av en närmare analys, som den utgör ett sällsamt varsel för framtiden och som den unge Hazelius i hela sin intresseriktning är en ytterst fängslande tidstyp från romantikens andra decennium. Manuskriptet till Schilleröversättningen finnes bevarat i släktarkivet och är dagtecknat Karlberg 1813. Samma år hade B. J. Törneblad börjat introducera Schillerdramat i Sverige genom att tolka *Jungfrau von Orleans* och *Don Carlos*, och då Hazelius gripit sig an med det tredje av de dramer han läst 1813, har det således varit hans avsikt att rycka upp som pionjär vid Törneblads sida. Hans åskådning är ännu 1700-talsfärgad. Det framgår med all tydlighet av en historisk överblick över 1500-talet och *Fiescos* levnad, som har bifogats översättningen och som till stor del utgöres av utdrag ur Angelinis *Historisk handbok*. Därav blir det också klart, hur han har uppfattat Schillers tragedi. Hans hjälte är *Fiesco*, och hans sympatier gälla dennes usurpation av makten i Genua. I det påpekade tillägget heter det sålunda: »Det är en orubblig Sanning att Folkmassan måste styras af En Man, som ställd på en upphöjd plats ensam äger magt att kufwa all enskildt willja; som med en utwidgad verkningförmåga kan straffa de gerningar som syfta till Lugnets störande, men deremot uppmuntra Åkerbruket, Näringsfliten och Handeln; och som äger nog Fysisk styrka för att motwäga all sammansättning af upproriska och illasinnade Undersätare; äfwen om denne Man endast har att tacka Lyckan eller Börden för sin rang: . . Endast på detta sätt kan Twedrägtens fackla släckas och Egennyttans irrbloss störtas: Så tänkte *Fiesko!*» Till dessa uttalanden har Hazelius under sitt närmast följande radikala skede fogat ett par blyertsanteckningar av följande lydelse: »Så

tänker jag — Författaren — icke nu» samt »Nej — nej! — Falskt!» Det är en ödets ironi, att den gestalt i dramat, som vid denna tid blivit hans språkrör, är Fiescos baneman, den oförsonlige republikanen Verrina, och att dennes tirader mot konungar och tyranner blevo det parti av dramat, som finga den varaktigaste betydelsen för översättaren. Jag citerar ur Hazelius' tolkning 1813: »En furstes Skänk är *Nåd* — och Gud är mig *nådig*. Du har vanhelgat den sanna Gudens Majestät då du brukar Dygdens Händer till ett bofstreck. . . Bortkasta denna förhatliga Purpur . . Den förste Furste war en Mördare och införde Purpurn för att under denna Blodsfärg dölja fläckarna af sina svarta gerningar.» Till jämförelse citerar jag Hazelius' brev till Anders Berg 2 nov. 1818: »I Purpur och Hermeliner hafwa de nu bländat länge nog tycker jag . . . Hvarje Konung är en Fetisch. Blott Gud är nådig — Wi äro Guds folk — Christus och Baal kunna ej tillbedjas på samma gång — Religion och Monarchie kunna ej förenas.»

Fiescomanuskriftet är närmast efter titelbladet försett med en dedikation av följande lydelse: »Min Stor-Sinnige Vän Otto Natt och Dag af warmaste hjerta tillegnadt. Joh. Aug. Hazelius». Natt och Dag var Jannes kamrat på Karlberg, där han tillhörde den äldre årsklass, som utexaminerades i mars 1812. Då den närmare vänskapen dem emellan enligt Jannes egna uppgifter inlets först under norska fälttåget, är det således möjligt, att denna utskrift av översättningen verkställes först något senare än 1813. Troligen från samma tid härrör en i släktarkivet liggande avskrift av Tegnér's Svea i dess äldre aktivistiska version, som Janne låtit utföra och utrustat med följande efterskrift: »De känslor Svea väckt hos mig helgas åt Wänskapen för Natt och Dag».

Jacob Otto Natt och Dag — med detta namn frammanas för den initierade ett i mångt och mycket sällsamt, man kunde säga fascinerande, livsöde från göticismens och romantikens tidsskede. »En patriotisk högförrädare» har Verner Söderberg kallat honom i den rikt dokumenterade kritiska studie han lämnat i Historisk Tidskrift 1910. Redan tidigare hade emellertid olika forskare i Karl Johans historia fängslats av hans öde och med mer eller mindre legitima syften uppehållit sig vid hans historiska roll. Och dessutom hade Artur Hazelius, som alltid intresserat sig för denne faderns ungdomsvän och en tid synes ha övervägt en levnadsteckning, i tillfällighetspublikationen Runa 1888 meddelat utdrag ur

brevväxlingen mellan honom och J. A. Hazelius, sträckande sig över en så lång tidrymd som från 1815 till 1865. Det är en ganska egendomlig epilog till en vänskaplig samvaro, som började under senare delen av 1814 och för alltid avbröts i och med Natt och Dags utrikesresa juli 1815 och sålunda knappt kan ha omfattat ett helt år. Själv har J. A. Hazelius flera gånger intygat, vilken avgörande betydelse för hans tidigare utveckling bekantskapen med Natt och Dag erhöi, och i det föregående har jag redan citerat ett par av dessa uttalanden. I ett brev 2 nov. 1818 har han utförligare talat om den tre år äldre vännen och dennes personliga inverkan:

Natt och Dag ägde alla dessa Frihetskänslor, som gör min sällhet som Svensk, i en högre och skönare grad! Han var så historiskt stämd. Gnistor till stora Tragedier låg i hans sinne. Han ägde ej sinne för annan Poesie än den heroiska. Jag omfattade känslor för flera saker än han: följakteligen var jag svagare. Våra tänkesätt som medborgare svallade så herrligt tillsammans. Fetischismens former oroade oss aldrig. Andan, Willjan, det väldiga Ämnet i allt intresserade oss.

Enligt ett avskedsbrev till kamraterna vid Svea livgarde, som Natt och Dag skrivit sommaren 1815 och som J. A. Hazelius avskrivit, var han fattig, älskade studier och ensamheten, avskydde baler, supéer och övriga nöjen för officerare. I stället hade han valt sitt sällskap bland några få utvalda. Det är inte svårt att urskilja grunddraget i den vänskapskrets han sålunda samlade omkring sig, en götisk-patriotisk Sturm und Drang, som inspirerats av Ossian, Thorild och hela den nyväckta göticismen i samtidens litteratur. »Jag älskar mer stormen än vestanfläkten — mera höga branta klippor än det leende fält», skriver han i det citerade brevet. Och sin läggning och sina tänkesätt karakteriserar han vidare i följande betecknande uttalanden:

Exaltation och Egenkärlek! Jag är dock stolt att äga dem. . . Börd, Rikedomar, Veklighet och Luxe tror jag vara ett intet mot Sjelfkänsla, Förtjenst och Tarflighet. Om jag yttrade dessa sanningar fritt följde jag blott min öfvertygelse — ty jag är Fri, ej mitt intresse — ty jag är ej Slaf. — Äfven jag ägde en ofantlig mängd gamla Anor, med hvilka jag kunnat skryta, jag ägde ju till det mesta hvad jag behöfde, jag kunde lefva som jag fann för godt. Men jag tror ej att multnade Fäders förtjenster kan gifva glans åt kraftlösa Ättlingar, och ej att jag är Förträffligare om jag räknar mina inkomster i Ducater än om jag räknar dem i 6-styfrar, samt att man kan sofva lika lugnt

på marken som i en säng. — Se så ungefär tänker jag. Om detta anses löjligt är det mig likgiltigt. Anses det för Jacobinistiskt, kan jag blott försäkra att jag föga känner dessa märkvärdiga människors satser, men att jag ej gillar deras gerningar.

I sin patriotiska iver hade Natt och Dag, full av verksamhetslust och intresserad militär som han var, börjat inrikta sig på en reformering av svenska armén. Sina lärospån och närmaste erfarenheter hade han gjort vid Svea livgarde, där han sedan 1812 var fänrik och där general Sandels var hans chef. På våren 1815 förelåg resultatet av hans arbete, en liten broschyr med titeln Project till en ny organisation af svenska arméen af N***. Den blev mycket onådigt upptagen på militärt håll. Den unge fänriken var en skoningslös kritiker, och bland annat hade han fällt en del närgångna yttranden om kamrater och förmän, som ansågos påkalla räfst; efter en del obehag för författaren arrangerades emellertid saken genom transport till annat regemente och utrikespermission, och han avreste sommaren 1815 till Tyskland. Om sakens proportioner kan man få en ungefärlig föreställning genom en källa, som icke tidigare använts och som jag därför citerar, landshövding Hampus Mörners Några glada och sorgliga minnen af en lång lefnad (Falun 1848, s. 161 ff.). Mörner, som i febr. 1815 blivit utnämnd till konungens överadjutant och innehade kommandantstjänsten för Stockholms garnison, säger sig böra väl känna till denna affär, då Natt och Dag »var så tillsärande egentligen min adjutant och skulle dagligen skriva den dag-rapport, hvilken af mig aflemnades till Öfverkommendanten». Jag anför fortsättningen ordagrant:

Natt och Dag var en fattig gosse, hvilken lærer utmärkt sig vid Krigs-akademien, och på den grund erhållit den för en yngling verkligt förmonliga posten, att vara Stabs-adjutant vid Öfver-kommandants-expeditionen. Han hade, så mycket jag vet, rena seder, var arbetsam och mycket kunnig. Troligen hade han gått långt, om han egnat sig till fortifikationen eller Fältmätnings-korpsen; till Linie-Officer syntes han deremot ej ämnad. Han var liten och späd; utan att han saknade personligt mod, tycktes det mig likväl, att honom fattades den raskhet och eld, som erfordras för att föra trupp. Han lemnade mig den lilla brochyr han utgifvit af trycket, hvilken blef orsaken till hans olycka. Skriften innehöll mycket af hvad som nu utföres af våra trupper, och den utmärkte General Björnstjerna, hvilkens omdöme öfver militäriske saker man med skäl kunde hysa förtroende till, tror jag äfven ej ogillade den så alldeles. Men det syntes i alla fall obetänksamt, att en

ungling, utan all krigserfarenhet, skulle utgifva en skrift, stötande för den korps, vid hvilken han tjänade, och att derigenom så tillsägande upphäfv sig till informator för en Officers-korps, hvaraf de fleste nyligen hemkommit ifrån de Tyska fälttågen, och som hade till chef en af våra dåvarande mest ansedda och bepröfvade Generaler, nemligen Sandels. Han klandrade Regimentets Organisation, hvilket borde vara det första i arméen, och hvars Öfverste, ofta på ett utmärkt sätt besegrat våra arffjender. Den varma ynglingen hade ej beräknat följderna af att utgifva till trycket något stötande för en hel Officers-korps; hans mening tror jag blott var, att framställa hvad han trodde böra förändras.

I slutet av juli 1815 hade Natt och Dag på sin utrikesfärd anlant till Berlin och hemsände därifrån det avskedsbrev till kamraterna vid livgardet, som ovan citerats. Kort förut hade han i avresans ögonblick skickat ett exemplar av sitt utgivna arbete till vännen Hazelius och bifogat ett brev, där han som deras strävans innebörd fastslår »kärlek för fädernes manliga dygder och begäret att tillägna oss tidehvarfvets ljus». Deras heligaste önskan hade varit att göra något för fäderneslandet, och »vi ville, att våra önskingar snart skulle vara gärningar». Dock, antingen hade tiden icke varit mogen eller också hade de blivit »för långt hänförda» av sin känsla. »Jag glömde, då jag skref detta lilla arbete, att jag ej var nog själfständig». Yttrandet synes antyda en börjande självkritik. Av en vaknande besinning märker man däremot intet i Hazeliüs' svarsbrev,¹ som helt och hållet är prägladt av den exaltation och självkänsla Natt och Dag ger sin anslutning i det ovan citerade avskedsbrevet till officerskamraterna. En patetisk deklamation om den bortdragandes fosterländska hjärta inleder brevet. »Än röres det af stormens sus, än klappar det vid fädrens höga minnen. Än slår det för Göthers och Dygders fosterland. Ja! Göther äro wi — både genom börd och sinne — Anor äga wi — Ärans och Frihetens. — Svärd äga wi — från åldriga tider. Hvem vågar trotsa det. Då de höjas till frihetens värn och hvina genom Luften, träffas de af Fädrens kringflygande Vålnader.» Den sista ossianiserande bilden är hämtad från Natt och Dags broschyr, där man möter uttryck som »urfäderns vålnader i stormen», »den susande Nordanvinden» etc. Det är en stilens och bildspråkets Sturm und Drang, som osökt harmonierar med innehållet och som orienterat deras terminologi i en bestämd riktning, vilken kan sägas ha mera

¹ Finnes bevarat i Nord. Museet, troligen koncept.

av natt än dag, är mera förbunden med klippans håll än med den blomstrande ängen för att använda deras eget stereotyp återkommande uttryck. Försättningen antyder, att vännen blivit »bannlyst från Sverge» och att han skall återföras genom ett krig: »kanhända skall detta Land en dag kalla sina Söner till Wapen — ty fasta som klippan kunna wi ej ewigt i händelsernes haf se århundradens bränningar svalla för våra fötter — Och då skall . . . Ödet och Hoppet kanske föra dig tillbaka». Ödet och hoppet var släkten Natt och Dags valspråk. I ett citat, som Hazelius under dessa år har älskat, sammanfattar han slutligen deras ungdomstro

— — — tiefere Bedeutung
Liegt in den Märchen meiner Jugendjahre
Als in der Wahrheit die das Leben lehrt.

Att Hazelius varit djupt initierad i Natt och Dags militära reformprojekt 1815 är självklart. Däremot har han själv ingenstädes antytt, att denna noggranna kännedom sträckt sig ända till medarbetarskap i broschyren, och till en sådan tolkning synes man ej heller uppfordras av det citerade brev, som Natt och Dag bifogade det översända arbetet. Emellertid ha uppgifter i den riktningen verkligen framkommit. Trolle-Wachtmeister annoterade 1816 i sina Anteckningar och Minnen, vartill jag återkommer, att Hazelius var »intimt lierad med Natt och Dag samt medarbetare uti hans bok om svenska arméen» (s. 129 n.). Och Natt och Dags fästmö Anna Bronander talar i ett långt senare brev till Hazelius om »1815, då du skref tillsammans med Otto hans bok». Söderberg har med anledning därav (a. st. s. 243) hänvisat till Hazelius' senare iver för en förbättrad teoretisk officersutbildning och velat tillskriva honom andel särskilt i de förslag i detta avseende, som broschyren innehöll. Officerarnes okunnighet och förskämda seder framhållas där starkt. »Genom Cadett-Corpsens inrättande har väl Arméen i sednare tider vunnit. — Det är sant att en utgående Cadetts kunskaper äro mer ytliga än solida, men det är bättre att hafva ytliga kunskaper, än alldeles inga» (s. 10). Bättre förhållanden kunna väntas först sedan obligatorisk officersexamen eller rättare en hel serie av examina blivit stadfästa, och förslagsvis uppräknas också de ämnen, som däri böra ingå.

Natt och Dags reformprojekt, som inledes med mottot »Tidens ovanlighet påkallar något nytt, det föråldrade måste försvinna» och

som är tillägnat svenska folket, går emellertid betydligt längre och innehåller planen till en grundlig omstöpnig av hela svenska armén. Att icke alla detaljer i detta reformprojekt kunna vara moget genomtänkta är självklart, men att det dock i de stora grundlinjerna röjer en förvånande vidsynthet hos sin ungdomlige upphovsman, betonas redan i Hampus Mörners ovan anförda relation och har senast framhållits i Söderbergs studie. Den huvudidé, varpå författaren bygger, är allmänna värnplikens genomförande. Det är inte svårt att se, att det är den götiska patriotismen, som därvid ånyo går igen. »Hvarje fri Svensk man var i forntiden Soldat», så börjar broschyren. Det är den geijerske Odalbondens ideal: »Så gå vi man ur gård». Författaren gör emellertid ett principiellt resonemang och uppställer som ett allmänt antagande, att varje svensk anser som sin största och heligaste plikt att försvara fäderneslandet. Jag anför några rader ur hans motivering:

Se den kraftfulla stora natur som omgifver oss: vi böra likna den. Söderns veklige seder är ej för Nordens folk, att blifva Män och Hjeltar, vårt eget värn och andras beskydd: se der vår bestämmelse. Det är ej ett folks talrikhet, ej dess rikedomar eller makt, som gör det stort, utan det är dess dygd, dess frihets-känsla och manna-kraft (s. 14 f.).

»Conscriptions-Manskapet», heter det, bör utgöra huvudstyrkan av armén, och dess samlade numerär anser han kunna beräknas till minst 120,000 man. Under sommartiden bör det en månad varje år sammandragas och formera större läger samt övas i exercis och nödiga manövrer »enligt en god fastställd plan».

Utom denna årliga öfning, bör om söndagarne efter Gudstjensten de Consciberade i hvarje församling exercera några timmar, underviste af en Officer eller Under-Officer. Om sommarn bör på dessa timmar öfvas i Målskjutning, kapplöpning, simning, brottande m. m. Dessutom bör hvarje år en högtidsdag firas t. ex. den dagen då Sveriges och Norriges förening slöts. På denna dag bör belöningar till de Ynglingar utdelas, som mäst utmärkt sig i krigiska öfningar, och dagen slutas med dans. — — — En stolt sjelfkänsla spridde sig bland Nation, den lärde att vörda Lagarne och försvara friheten (s. 15 f.).

De citerade raderna ge åt Natt och Dags arméprojekt ett vidare perspektiv. Det ursprungliga mönstret för en allmän medborgar-beväpning var ju franska revolutionens konskriptioner, som direkt åberopas i broschyren, men på närmare håll fanns också en förebild

i 1808 års lantvärn. Som bekant framkallade detta företag ett av den götiska patriotismens tidigaste litterära dokument, Tegnér's ryktbara Krigs-sång för Kongl. Skånska Landtvärnet. Det är folk-uppbådet till värn om frihet och fosterland, som Lantvärnssången förhärliigar. Betecknande för den stämning vari den diktats är ett brev från Tegnér till svärfadern Myhrman 25 maj 1809, där han som enda möjligheten för en effektiv krigföring tänker sig, »om genom ett mycket fritt regeringssätt alla Nationens återstående krafter spändes och hvar medborgare här som i Norge vore soldat. Men med en vidsträckt Kungamakt och stående Armeer förlamas all energie, och slafveri och beroende måste bli vår slutliga lott.»¹ Ett ytterligare uttryck har detta frihetspatos erhållit i diktens anslutning till Schillers Wilhelm Tell, som Tegnér själv understrukit genom att signera sången med »W. Tellus». I det schweiziska folkupproret mot en utländsk betvingare har Tegnér tydligt sett idealet för det nationella försvarskrig och den anspänning av folkets alla krafter, varpå han i Lantvärnssångens dagar hoppades. På denna linje ligger också Natt och Dags broschyr. Wilhelm Tell slutar med folkets jubel över den tillvunna friheten, musik, festtåg och hurrarop, en stämning som också återkommer i Lantvärnssångens slutscen:

Och dagen fräs
med dans och lek,
vår panna siras
med krans af ek.
Den fyllda kannan
kring laget går,
och ingen annan
är skåln än vår.

Böök har betonat, att samma schweiziska feststämning ligger till grund för Rousseaus »demokratiska och extatiska fantasier över medborgarfester, en smula ofullkomligt förverkligade under franska revolutionen». Och en utlöpare av denna ursprungliga rot är också Natt och Dags götiska arméreform, som i Tegnér's Lantvärnssång haft en eggande och befruktande inspirationsanknytning. Kanske bör dock i detta sammanhang även påpekas, att Hazelius just 1815 läst Schillers schweiziska frihetsdikt.

*

¹ *S. Skr.*, ed. WRANGEL-BÖÖK, II, s. 371. Jfr BÖÖK, *Es. Tegnér*, s. 112 ff.
11—2877. Samlaren 1928.

I sin självbiografi för Svenskt biografiskt lexikon konstaterar Hazelius, att »den corps, vid hvilken han anställdes, gynnade hans hog för studier, i synnerhet som han de första 8 åren var lönlös och således mindre i tjänstgöring, hvarigenom han fick tillfälle att mera fritt egna sig åt boklig sysselsättning». Hans militära förpliktelser under de närmaste åren torde i själva verket ha inskränkt sig till några månaders behagliga sommarströvtåg. Fältmätningarkåren hade inrättats år 1805 enligt utarbetat förslag av dåvarande översten af Tibell, som samtidigt förordnades till chef, och dess organiserande hade icke blott militär betydelse utan utgör också en mycket viktig etapp i det svenska kartväsendets utveckling.¹ Kårens åliggande förklarades vara att avfatta en på vetenskapliga iakttagelser grundad karta med beskrivning över riket och i krig att vara införlivad med arméns generalstab och utföra de förrättningar, som annars tillkomma generalkvartermästarestaben. De kort efter utbrytande krigen hindrade dock under många år dess fulla utbyggande. År 1811 förenades den med fortifikationen till den s. k. ingenjörkåren, som fördelades i tvenne brigader, fortifikations- och fältmätningbrigaden; till gemensam chef efter general Tibell utsågs 1812 överste Franc Sparre. Rekognosceringarna hade dittills bedrivits i Västerbotten, men enligt Kungl. Maj:ts befallning 23 febr. 1812 avbrötos dessa arbeten och i stället skulle rekognosceringen förläggas till Skåne — förmodligen en följd av den pågående omorienteringen i svensk politik. Under somrarna 1815, 1816 och 1817 deltog Hazelius i de skånska rekognosceringarna, som först voro förlagda till Malmöhus och sedan överflyttades till Kristianstads län. Med vanlig påpasslighet har han därunder begagnat tillfället till sin egen allmänna utbildning.

Av Hazelius' självbiografi framgår, med vilken energi och konsekvens han sökt utnyttja alla bildningsmöjligheter. Efter vad han meddelar, lärde han sig på egen hand något latin och italienska. Han erinrar vidare om att hans litterära smak föll på den nya tyska, danska och svenska vitterheten samt nämner, att han vid 1815 års promotion i Uppsala gjorde bekantskap med romantikens »unga härolder» i Sverige. Som bekant var det en hel rad av den nya riktningens koryféeer, som vid promotionen i juni 1815 mottogo magisterbrevet, Atterbom, Palmblad, Sondén, Gumælius, Börjesson,

¹ Jfr för det följande HAZELIUS' uppsats i *Krigsvetenskapsakademiens handlingar* 1832, s. 248 ff.: Berättelse om fältmätningars-corpsen och dess arbeten.

Grafström och Almquist, den sistnämnde sannolikt frånvarande på kondition i Finland.¹ Men vidare har han också under sina skånska somrar 1815—17 gjort färden över Sundet för att uppsöka »dåvarande litterära stjernor» i detta land. Redan av hans vittra lektyr till och med 1815, som ovan omnämnts, framskymtar hans intresse för grannlandets diktning. För 1816 nämner han i sina läseanteckningar endast Oehlenschläger och upptar dennes Hagbarth og Signe, Correggio och Hugo von Rheinberg. I självbiografien erinrar han om att denna tid en officer, som utan kunglig permission reste över till Danmark,² måste antaga annat namn. För Uppsalastudenten Thorild — den pseudonym han karakteristiskt nog valde — som dessutom kunde legitimera sig genom personlig bekantskap med de unga litteratörerna i Sverige blev också, säger han, tillträdet till de danska diktarne lättare än för en såsom ovittr ansedd officer. Enligt konceptet till självbiografien hade de avlagda besöken gällt Oehlenschläger, Molbech, Grundtvig och Ingemann, och en första resa har han tydligen gjort redan 1815, enär fadern i brev 19 sept. skickar honom 50 banco med motiveringen att han unnar sonen »se och betragta Köpenhamn». År 1816 torde han — efter vad fadern antyder i ett brev 17 juli d. å. — ha avlagt en ny visit i danska huvudstaden.

I Mitt Hjertas Dagbok har Hazelius givit en mycket livlig bild av sin utveckling under den närmast följande epoken, tiden efter det Natt och Dag blivit »utdrifven» sommaren 1815:

Vintern fortsatte jag den aldrig afbrutna bekantskapen med Lehnberg. Vi kommo väl öfverens och jag tillbringade med honom lyckliga stunder. Han är till grunden god — Min poetiska stämning hade väldigt vändt sig åt den Lingiska Asasidan och Thor var min Gud. Jag stred med Lehnberg ifrigt härom som ännu var phosphorist. Nu blef jag bekant med Sam. Hedborn och häraf kom nya Idéer i Svang

¹ Jfr förf:s *C. J. L. A. före Törnrosens Bok*, s. 16 n. 3.

² Tegnér skriver ironiskt i ett brev från 1816, som blott är fragmentariskt bevarat: »Efter en nyligen kommen förordning får ingen ämbetsman resa öfver (Sundet) utan särskild tillåtelse från Stockholm, troligtvis för att ej göra danskarna afundsjuka genom berättelsen om vårt lyckliga tillstånd här i landet» (*S. Skr.*, anf. ed., II, s. 546). Enligt ett brev av Hammarsköld till Molbech 20 febr. 1816 hade prof. Lindfors i Lund vid julen 1816 velat studera isländska under Rasks ledning men av regeringen blivit nekad både pass och tillåtelse till resan. J. EKEDAHN, *Molbech den äldre och Sverige*, Lund 1906, s. 66, n. 3. Om de litterära relationerna Sverige-Danmark jfr f. ö. denna framställning.

hos mig. Jag var varm, häftig och obändig. Hedborn hvarken kylde eller stillade. Jag hade alltid haft Religiositet. Jag började tänka på Christendomen. Jag gick denna tiden flitigt i Kyrkan. Min stämning blef andligare men Asakraften lågade ännu alltid i mitt inre, tillika med Wördnaden för Ling som jag dyrkade som en äkta Svensk. Minnet af Natt och Dag gjöt Olja på Elden i mitt Sinne. Hedborn läste Predikningar för mig om Nätterna.

Fosforisten Hedborn hade varit predikant vid magisterpromotionen 1815 och kom i Stockholm att bo i en vindskammare vägg om vägg med Hazelius. I religiöst avseende var han herrnhutiskt inriktad och har tydligen förstärkt de intressen åt detta håll, som för Janne voro fäderneärvda. Men även frånsatt denna faktor är orienteringen så nära överensstämmande med en allmän tidstendens, att den icke förvånar: överallt befann sig den herrnhutiskt-fosforistiska fromheten i framåtmarsch, den götiska kraftläran däremot på retur. Möjligen hade Hazelius redan nu slagit in på denna väg, om icke plötsligt en händelse inträffat, som kom hans Sturm-und-Drang-stämning att upplamma och därvid avbröt den påbörjade utvecklingen. Ånyo var det Natt och Dag, den bortdragne vännen, som gjorde en insats i hans liv.

Till Tyskland hade Natt och Dag avrest med övertygelsen, som han framställer i ett av sina första brev till Hazelius: »Jag har börjadt romantiskt, jag måste sluta stort eller tragiskt». I det nya landet har han mottagit starka intryck av den nationella lyftning, die Erhebung, som åtföljt befrielsekampen mot Napoleon och om vars imponerande yttringar han ofta talar. Av ett visst intresse är en notis, som förekommer i hans brev 16 okt. 1815: »Här nyttjas mycket tyska drägten som är swart och liknar alldeles den jag föreslagit för våra Soldater». Hans litterära bildning har fortgått i den redan inslagna riktningen. »Jag har hämtat min moral ur Manhem och Siste skalden», skriver han i samma brev, och tidigare, 29 aug. s. å., hade han meddelat, att han läste Müllers schweiziska historia, ett verk som haft en avgörande betydelse för Schillers Wilhelm Tell och även inspirerat den svenska götiska diktningen.¹ I Heidelberg, där han slagit sig ned för universitetsstudier, gör han i augusti 1815 en viktig bekantskap, de svenska emigranterna baron Otto Magnus Munck och hans maka. De hade några år efter den avsatta konungafamiljens utresa infunnit sig

¹ BÖÖK, a. a., s. 214 ff.

vid drottning Fredrikas hov i Karlsruhe¹, tillhörde hennes förtroliga vänkrets och förmedlade nu den unge svenskens beröring med prins Gustaf, som vid denna tid även avlade ett besök i Heidelberg; senare medföljde han prinsen och Munck till Baden. Därmed ansåg sig den överspände ynglingen ha erhållit en sak att kämpa för, ett mål för sin oroliga strävan. Sjudande av förbittring mot kronprinsen Karl Johan, som han mer och mer gav skulden för alla de förödmjukelser han lidit i Sverige, publicerar han i början av 1816 sin tidigare broschyr i tysk översättning, försedd med ett grovt smädligt företal, där den svenske tronföljaren utmålas som representanten för gallisk list och flärd, ovärdig Sveriges urgamla ärofulla konungatron.

De omständigheter, varunder den tyska tryckningen beslöts, ha delvis ett icke obetydande intresse. Den 16 okt. 1815 skriver Natt och Dag till Hazelius: »Jag har varit i Coelln och gjort bekantskap med professor Arndt; det är en man, läs hans Geist der Zeit och du skall lära känna honom till en del; här i Tyskland är han vördad och älskad allmänt, han förtjenar det». Arndt hade i maj 1815 beslutit lära sig leva vid Rhen, som han säger i sina Erinnerungen, och slagit sig ned i Köln. Det kan icke råda något tvivel om att det varit Muncks, som förmedlat också denna bekantskap. I likhet med Arndt hade Munck försänkningar i Pommern, och under sin vistelse i Sverige hade den tyske diktaren kommit i nära förbindelse med familjen, varit en flitig gäst i deras hem och särskilt beundrat den kultiverade och litterärt bildade frun.² För Natt och Dag funnos många möjligheter till en anknytning med den ryktbare mannen. Frånsett att den store tyske patrioten, Vater Arndt som han senare kallades, tillika var en ivrig svenskvän och i hela sin uppfattning varit av betydelse för den götiska poesien, hade han också spelat en viktig roll för värnpliktsidéns genomförande. I befrielsekrigets första timmar 1813 hade han utgivit en skrift, Was bedeutet Landsturm und Landwehr?, som avsåg att få till stånd en lantvärnsinrättning i Preussen och som flög ut över hela Tyskland i flera tusen exemplar. Och ännu tidigare hade han 1806 varit engagerad i och gjort vissa förundersökningar för det pommerska lantvärn, som Gustaf Adolf

¹ *Drottning Fredrika* — — — *Memoirer fr. hennes lefnad o. hennes tid, an-tecknade af en hofdame*, Sthlm 1856, s. 19.

² I. E. DALGREN, *Ernst Moritz Arndt och Sverige*, Västervik 1920, s. 23, 64 ff.

upprättat under kriget mot Napoleon, och synes även ha givit en impuls till 1808 års lantvärn, vars initiativtagare general Schwerin var Arndts intime vän.¹ I intressegemenskapen mellan Arndt och Natt och Dag funnos således många samverkande faktorer: båda voro nationalister och frihetsvänner och ville välsigna sina folk med den allmänna värnplikten, båda voro påverkade av Thorild och slutligen hade också båda gustavianska sympatier.

Utförligare besked om de stämningar, som framkallat Natt och Dags tyska broschyr, har man i en diger brevlunta till Hazelius 16 jan. 1816, som också innehåller en vidlyftig reseskildring från en färd på Rhen 26 sept.—10 okt. 1815. Natt och Dag berättar där: »3:ne dagar war jag i Coelln gjorde bekantskap med Professor Arndt som hjälpte mig med att överse något jag hade skrivit — det war en man få sådane finnas». Under samma resa kommer han till Frankfurt och »gjorde anstalt att låta trycka hvad jag skrivit». Det är tydligen den militära broschyren, som på båda dessa ställen åsyftas. I den romantiska natur, varav han under resan omges, växer hans götiska entusiasm, och i en »monolog», som han säger sig ha hållit vid Drachenfels, ger han luft åt sina stämningar och föregriper det tyska företalet. En stor rödbrun örn, »omstrålad af Morgonsolens hela glans», sköt pilsnabbt upp i höjden, och betraktaren ropar till sig själv: framåt, framåt på den bana, som utvisas av Oden och hans kämpar och av alla våra historiska hjältar. »Hvad hafva vi med Fransmän att göra», med deras historia och språk.

Jag svär vid allfadern, vid den Gud, som jag och mina fäder dyrkat, vid deras bautastenar och ättehögar, att förr skall jag hölja mig i en klyfta eller ihålig ek och mina ben betäckas af främmande mull, än jag skall stå bland mina landsmän och rodna för den tid, i hvilken mina tankar så gärna lefva, och ej våga nämna de namn, som jag vördar. — — — Nej, våra tonfulla ljud Allfader, nordiska kämpen med blixtrande svärdet, kraft, frihet, riksföreståndaren Sture och du kung Gustaf, krigshöfdingen Engelbrekt, lagman Thorgny, jarlen Birger, marsken Knutsson, sådane ord och namn äro för mina öron sköna, ej Jean och François och djevulen vete allt. Vårt land har varit ett frihetens och styrkans land, men hvem har gjort det till en boning för hemliga forskare, lismare, darrande, krypande hofmän och blekfisar, som åka i polerade vagnar, dragna af ädla djur, som de ej äro värde att kyssa bak. — Förlåt, Bror, min monolog! sådan

¹ DALGREN, a. a., s. 28 ff.; ARNDTS *Erinnerungen aus dem äusseren Leben*.

var den ungefär på Drackenfeltz, då jag såg örnen uppflyga mot solen, till hvilken (som tysken Fouqué säger) den alltid tager sin riktning.¹

I mitten av februari 1816 anlände till Stockholm rapporten om Natt och Dags förgripliga broschyr och väckte genast stor uppståndelse i regeringskretsar. Man skyndade sig att vidtaga diplomatiska anstalter², och den 6 mars var man mogen för beslut om rättsliga åtgärder, varmed saken blev känd för allmänheten. Som anklagelsamaterial kunde man bland annat stödja sig på en del brev, som Natt och Dag skrivit till sin vän och frimurarebroder hovpredikanten Ipson och som av denne ställts till regeringens förfogande. Detta kom till Hazelius' kännedom. Om de händelser, som nu följde, meddelar han själv i sin autobiografi:

En person af svag karakter framlemnade till vederbörande de bref, han erhållit från N. o. D. Uppbragt öfver denna handling skyndade H. till honom och skref på hans bord ett bref, kort, men med förebråelser fulla af förakt och troligen i något högtspända politiska ordalag. Äfven detta bref framlemnades till utrikes statsministern, Grefve v. Engeström, hvilken genast meddelade den viktiga statshandlingen åt kronprinsen Carl Johan. Chefen för Ingeniör-corpsen, Generalen frih. Sparre, uppkallades och befalldes att skicka det unga brushufvudet till Barthelemy. Den välvillige chefen borgade för den nittonårige ynglingen och föreslog en mildring af 14 dagars arrest å Stockholms högvakt, hvilken honom ålades.

H. G. Trolle-Wachtmeister, som var justitiekansler och å ämbetets vägnar hade att taga befattning med det Natt och Dagska målet, har en del nya detaljer i den relation han meddelar i sina dagboksanteckningar för den 26 mars 1816.³ »Straxt efter sakens upptagande», berättar han, hade Hazelius infunnit sig hos Ipson, som var gemensam bekant till honom och Natt och Dag. Vid sin hemkomst fann hovpredikanten det förebrående brevet, som han genast skyndade att lämna till Engeström, »yttrande sin oro öfver att se sig blottställd för Hazelius hämd». Av de följande händelserna ger memoarförfattaren en livfull målning, som förtjänar att återges oavkortad.

Engeström, som uti brevet genast såg högförräderi, meddelar mig det. Jag måste genomläsa det två gånger, innan jag kunde utleta meningen af de götisk-orientaliska bilder och uttryck, som Hazelius,

¹ Delvis citerat av SÖDERBERG (a. st. s. 250 f.), vars normalisering av stavningen jag följer.

² Beträffande dessa hänvisas till SÖDERBERGS utförliga redogörelse.

³ A. a. s. 129 n.

en fosforistisk adept, deruti nyttjat. På denna möda följde en annan: den att öfvertyga grefve Engeström att lagligen härvid ingenting var att göra. Dermed trodde jag saken slut. För några dagar sedan fick jag veta, att Hazelius satt på högvakten. I förrgår skickade jag efter general Sparre, hans chef, och varnade honom för en längre arrest, än reglementet medgifver som extrajudiciel eller godtycklig, och föreställde honom, att sedan denna tid vore förlupen och klagan t. ex. af Hazelius far hos mig anfördes, kunde jag icke undgå att låta saken blifva föremål för krigsrätt, dervid icke något stöd för arresten vore att hemta av Hazelius bref, hvilket ingen domare skulle antaga som brottsligt. Detta bar general Sparre fram till Björnstjerna — och i dag (eller i går) slapp Hazelius ur arresten och är förmodligen mera stursk än förut, sedan han sett sig, en 19 års pojke, ett mål för regeringens maktlösa harm.

Efter vad jag lyckats konstatera, finns det emellertid ännu en källa, som belyser denna affär och som på ett intressant sätt kompletterar det förut kända materialet. Som därav framgår, var det icke endast justitiekanslern, som intresserade sig för handläggningen av detta mål, utan även den nye ämbetsman, som enligt 1809 års författning hade att vaka över lagarnas efterlevnad, justitieombudsmannen. Trolle-Wachtmeister har i annat sammanhang antecknat (a. a. II, 39), att hovet av ovilja för ständerna gärna trakasserade den person, som blev ämbetets förste innehavare, friherre L. A. Mannerheim; som de följande handlingarna visa, hade denne emellertid ett ännu allvarligare motstånd att övervinna i kronprinsens personliga politik. Dokumenten, som därigenom även torde ha en viss principiell betydelse, bestå av ett antal akta, vilka inhäftats vid slutet av J. O.-expeditionens »Diarium och Registratur» för år 1816 och samlats för att initiera kronprinsen i ärendets gång (J. O:s arkiv). Inledningen utgöres av följande referat:

Samtalet i Högvakten den 25. Mars 1816.

Just.Ombudsmannen: Ödm: Tjenare mine Herrar, hvilken af Herrarne är Wakthafvande Officeraren?

Svar: Det är jag.

J. O.: Får jag lof att veta med hvem jag har den äran att tala?

Svar: Med Baron Munk.

J. O.: Känner Herr Baronen mig?

Svar: Nej.

J. O.: Jag är Justitiae Ombudsmannen. Ändamålet med mitt besök är att få veta, om icke en Löjtnant vid Fältmätnings Corpsen vid namn Hazelius här sitter i arrest?

Svar: Han slapp ut i går.

J. O.: Huru länge hade han setat inne?

Svar: Han slapp ut på 13:de dagen.

J. O.: Ja så! då blifva alla andra frågor öfverflödiga. Ödmjuka
Tjenare, min Baron. Afträdde.

Som härav framgår, har Hazelius arresterats den 12 mars och kommit ut den 24, något som stämmer med Trolle-Wachtmeisters tidsuppgifter och synes bekräfta dennes påstående, att den häktade först genom hans ingripande blivit utsläppt. Samma datering förekommer också i en annan källa, där jag påträffat några notiser, Jacob Adlerbeths dagbok (UUB.). Den 12 mars 1816 finnes där följande anteckning: »I Middagsstunden erhöll jag den oväntade underrättelse att Under Lieuten. Hazelius blifvit i arrest insatt på Högvakten, i följd af förbindelser med *Natt och Dag*. Jag trodde mig i deras och Bergmans öfverilning inse tydliga följder av Wallmans nedriga kannstöpningar. Jag meddelade mitt omdöme åt min far och uppmanade honom, som det syntes ej utan framgång, att deraf göra bruk». Härtill kan fogas, att med den ifrågavarande Bergman knappast kan avses någon annan än den senare Karl Johans-apologeten Schinkel-Bergman, som varit *Natt och Dags* och Hazelius' kamrat på Karlberg; den nämnde Wallman åter kan möjligen åsyfta en av lärarne på Karlberg, professor C. G. Wallman. Och 25 mars antecknar Adlerbeth: »Erhöll underrättelse att Hazelius i går blifvit befriad från sin arrest, och af Raab på nya Bron omfamnad».

Jag återvänder emellertid till samtalet i högvakten, vars största intresse ligger däri, att det gav upphov till en ny »affär». Följande dag, den 26, inlöpte till J. O. en skrivelse från generaladjutanten för armén M. Björnstjerna, där denne genom utdrag av krigsartiklarna vill bestyrka, att tiden för Hazelius' arrest icke överskridit den lagliga tiden för extrajudiciella bestraffningar; f. ö. hemställes till J. O:s »eget uplysta omdöme, hvad verkan på disciplin och ordning innom MilitaireStåndet en sådan förfrågan af R: H: S: Justitiae Ombudsman, (som nödvändigt blifver känd af hela

¹ I ADLERBETHS dagbok träffas dessutom följande notiser om *Natt och Dag*. Den 23 maj 1815 antecknas, att officerskåren vid Svea livgarde inköpt hans skrift, som blifvit bränd på Fredrikshof. För 1816 meddelas: 27 febr. att den tyska smådeskriften utkommit, 7 mars om greve Löwenhielms mission i Petersburg, 8 mars om Svea hovrätts undersökning och 19 mars att »Grefvarne Posse och Schwerin afreste, bestämde att [å] LifGardets vägnar af *Natt och Dag* åska satisfaction». Om den sista egendomliga ambassaden finnes också en antydning hos SCHINKEL, enligt vilken den avstyrts av kronprinsen. *Minnen IX*, Sthlm 1864, s. 370, n. 2.

Garnizonen) skall göra på ungdomen vid Regementerne, nog fallne förut att klandra förmäns åtgärder och rättvis stränghet, men i synnerhet skall göra, då befallningen emanerat ifrån H: K: H: Kron Prinsen Sjelf, som derigenom äfven tyckes misstänkas kunna öfverskrida Lagarne och behöfva vara underkastadt R: S: Justitiae Ombudsmans vaksamhet». J. O. svarar följande dag, att han endast följt sin ämbetsinstruktion, som ålade honom att inhämta fullständig kännedom om åklagade personers häktande liksom om tiden för deras fängsliga förvar, att det borde göra en ganska god verkan både hos unga och gamla, att J. O. uppfyllde honom enligt lag åliggande skyldigheter, samt att H. K. H. otvivelaktigt förstode att bedöma, vilka principer som varit vägledande för hans åtgärder. Meningsutbytet fortsatte emellertid med ytterligare tvenne skrivelser i vardera riktningen, 29 mars—2 april, diskuterande tolkningen av J. O:s instruktion och speciellt berörande frågan, i vad mån uppsikten över arresterade officerare därunder kunde inbegripas.

Efter den tämligen ofruktbara debatten mellan Mannerheim och Björnstjerna följa några slutakter, som visa att skärmytslingen icke gick alldeles spårlöst förbi. Första handlingen är en nådig befallning, daterad 30 mars och signerad av Björnstjerna, innehållande att »Wakthafvande Befälhafvare icke få besvara förfrågningar i tjenstebefattningar *till ehö det vara förmå*, utom deras förmän, till hvilka sådane frågande personer hänvisas». Till denna affär hör troligen också en skrivelse från statsministern för utrikes ärenden 27 mars, där denne anhåller om ett personligt sammanträffande med J. O. Slutligen har Mannerheim 4 april översänt alla dokument i målet till kronprinsen samt genom uttrycklig redogörelse¹ sökt avvärja alla vanställande tolkningar från motparten, »likasom om Justitie Ombudsmannen ville sätta sin lilla ämbetsmannamyndighet lika högt som Furstens makt». Tvärtom hade han i avseende på den väsentliga punkten, »att ordena hade kommit från E. K. H. sjelf», blivit alldeles missledd, och anledningen till hans besök i högvakten hade uteslutande varit en önskan att veta, om man satt Hazelius i fängelse såsom medbrottslig med Natt och Dag eller om det blott var en militär bestraffning. Då man vidare anmärkt, att han icke borde vänt sig till gardesofficeren utan till överståthållaren, garnisonens kommandant, anför

¹ Jfr *Uppgifter om Justitieombudsmannaämbetet 1810—1910*, Sthlm 1911, där en kortfattad relation av denna affär förekommer.

han till svar, att han följt samma praxis som under tidigare kommandanters tid. Slutligen avvärjas med skärpa alla insinuationer, att han i sin ämbetsutövning fullföljt några rabulistiska syften, i vilket samband den gamle »liberalen», ledaren för det konstitutionella Mannerheimska partiet vid 1809—10 års riksdag¹, avger en intressant replik. Han erinrar nämligen om att hans tillgivenhet för den nya dynastien borde vara så mycket starkare, som han varit den medlem av ständerna, vilken väckt motionen, att förra kungafamiljens rätt till tronen skulle alldeles upphöra.

Ju mer man tar del av alla detaljer i affären Natt och Dag, dess mer betecknande blir den således för Karl Johans ställning under tronföljartiden, för hans personliga politik såväl som hans misstänksamma iakttagande av alla gustavianska sympatier. Det kan tilläggas, att Hazelius haft kännedom om saken i hela dess utsträckning, även inbegripet J. O:s uppträdande. Det framgår av en polemik, som år 1855 uppstod mellan Aftonbladet och Svenska Tidningen och där den förra parten med ett argumentum ad hominem anförde Hazelius' arrestering 1816 som »ett exempel på nära håll, hvilket bort kunna öfvertyga Sv. Tidn:s utgifvare om den sannskyldiga arten af Carl Johans kärlek för friheten». Det föranledde ett beriktigande av den angripne 8 juni, där denne i korthet omnämnt också J. O:s mellanhavande med Björnstjerna. Av ett visst intresse är det omdöme, som i samma artikel avges om brevet till Ipson, vilket säges ha varit avfattat i ordalag, de där »visserligen kunde förtjena, om ock ej en så sträng bestraffning, dock en tillrättavisning; men det var denna tid icke brukligt, att man gick till rätta med sin förman för några dagars extrajudiciell bestraffning».

Taxeringen torde tämligen överensstämma med det intryck corpus delicti, det flera gånger nämnda brevet till Ipson, gör också på en senare läsare. Trolle-Wachtmeister har med styrka poängterat både dess ofarlighet och dess fosforistiska exaltation, och om man nu tar del av det politiska aktstycket, som finnes bevarat både i original² och avskrift, har man nog en smula svårt att förstå Engeströms och brevmottagarens förskräckelse och den apparat som sattes i gång. Man behöver endast göra några korta utdrag

¹ Jfr BRUSEWITZ, *Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag*, Uppsala 1913, s. 115.

² Engeströmska samlingen, KB. Jfr SÖDERBERG, a. st. s. 260.

för att återfinna samma anda och samma flämtande rytm som i Natt och Dags skrivelser, och brevets egentliga intresse ligger i den obegränsade entusiasm för den bortdragne vännen, som därur talar. »Lieut. Hazelius», säges det, »uppoftar ej för hofgunst sina tänkesätt då han äger några».

Vänskapen för N. o. D. har varit hans enda passion — Lieut. Hazelius kan ej vara lugn på en stormig Ocean. Han leker ej, jollrar ej flärdens ord med Narrar — Han ser ej blomstren som stå vid Ekens fot — och fångar ej fjärilar då Thordön går — Han kan ej som späda rankan *linda* sig kring en stam, men han vet att vara stam själf och om Thordönet splittrar honom står dock hans rot kvar — Den som så tänker kallar jag min vän; den som ej fruktar denna bekännelse, dessa raders kungörande i fina societeter af halfmän och Hof Damer, den som i sitt hjerta äger Gud och Dygden (ej blott en qvinno- men äfven en mannadygd) och som ej blygs nämna dessa ord vid sina egna namn — — — den — den är Natt och Dags vän etc.

I Mitt Hjertas Dagbok har Hazelius om denna episod i sitt liv antecknat: »tracasserier, tal och försvar, samtal med Gen. Sparre kort efter ett viktigt med Tegnér m. m. Jag tror att eftersinnandet på allt detta hejdade mig något». Även om Hazelius' inblandning i Natt och Dags högmålsaffär avlöpte utan förvisning till St. Barthélemy, var den givetvis en ganska otrevlig historia för den unge officeren, och i dagboken talar han också särskilt om föräldrarnas oro. Man finner även av ett brevuttalande, att hans vanliga sommartjänstgöring i Skåne, som d. å. började i slutet av april, av bekanta i Stockholm uppfattats som en maskerad förvisning och ett nytt tecken på onåd. Anledningar till eftertanke ha således icke saknats. Beträffande visiten hos Tegnér, som synes ha infallit i början av den skånska sejouren 1816¹, är därmed ett särskilt intresse förknippat. I Hazelius' följande utveckling kan man nämligen skönja en Atterbomlinje och en Tegnérlinje, tvenne motsatta inflytanden som kämpa om väldet, till dess båda så småningom drunkna i den allt uppslukande Almquistbeundran.

Om sin vänkrets åren 1815—16 antecknar Hazelius i dagboken: »Hedborn och Lehnberg besöktes ofta. Bekantskap med Hammar-sköld». Några brev till Hazelius från hans umgängesvännen denna

¹ Redan 16 okt. 1815 meddelar TEGNÉR — i brev till J. Adlerbeth — om ett besök av fältmätningsofficerarne, bland vilka funnits flera göter (*S. Skr.* II, s. 452).

tid lämna ytterligare upplysning om hans stämningar. Lehnberg, vars brev är daterat 13 sept. 1816, var icke endast fosforist utan också politisk oppositionsman liksom Hazelius och ironiserar i följande vändningar över regeringens åtgärder: »Man skulle vidare kunna påstå — — — att utrotande af Spioner vore viktigare än af de i sig sjelft oskadliga Caffé-bönerne; att bewarande af Svensk Carac-tère och återinförande af Svenska Seder vore viktigare än förbud af det utländska Klädet m. m. — Men detta företag wore ej så lätt och måste dessutom af *Svenskar* verkställas.» Brevskrivaren talar vidare om Natt och Dags ännu oavslutade rättegång och kommer därmed in på en sak, som mycket intresserar honom. I Journalen har han nyligen läst följande notis: »Professor E. M. Arndt är i Köpenhamn. Det rykte som gått, att någon obehaglig händelse, som träffat honom, härtill är orsaken, fordrar bekräftelse»¹. Brevskrivaren tillfogar följande kommentar:

Det vore i sanning intressant att weta förhållandet; det tycks stå i ganska nära förbindelse med det Öde man bör förespå Natt och Dag. Börjar sjelfva Tyskland att med sina Frihetsvänners fördrifwande tända rökelse åt den segrande Despotie- och trälomsandan, så lär dess seger ej bli twetydig, och det är då bäst för den som känner sig född att gagna och handla stort, att hädanefter blott studera Coursen och Krydd-Kramhandeln, såsom ämne till Nationernas ära eller förstöring.

Lehnberg berättar vidare, att han vid ett tillfälle varit i samma sällskap som Ipson, »hvarifrån jag derföre genast tog afträde — Derefter hade jag en anledning att upwakta mannen med en Skrifvelse, som gör anspråk på ditt bifall».

Mera om litterära förhållanden handlar S. J. Hedborns brev, daterat Kummelnäs på Värmdön 5 juli 1816. Det är ett försvar för Uppsala mot de »scaniserade» åsikter Hazelius under intryck av den nya miljön lagt i dagen. Beröringen med Tegnér har stämt denne kritisk mot fosforismen, något som framgår redan av ingres-sen i Hedborns svar: »Jag gillar din tanka om Tegnér, mot mig behöfwer denne Man ej ett försvar ej eller till mig en recommendation». Med detta allmänna erkännande har emellertid likheten i åsikter blivit uttömd. Sålunda har Hazelius uttalat sin fruktan för

¹ Arndt vistades sommaren 1816 i Danmark, enligt sina Erinnerungen för att fullständigare studera några nordiska förhållanden han förut sysslat med. Av Berlin-regeringen betraktades han redan vid denna tid med misstro.

att fosforisterna komme att införa en spansk bildning och sin harm över att Atterbom polemiserat mot Ling. Vidare gör han den intressanta sammanställningen, att medan Atterbom besjungit Karl Johan och Geijer förhärligat Karl Johan och Oskar, hade Tegnér varken i Svea eller Nore nämnt deras namn, något som måste tilltala Hazelius' alltmer växande politiska radikalism. Det ger en ganska god föreställning om hans orientering i tiden. Svea hade varit ett av de första incitamenten i hans götiska nationalism, och hans anmärkning om Nore visar, hur riktigt han urskiljer den demonstrativa konsekvensen i Tegnér's ståndpunkt. Hedborn svarar med en apoteos över Atterbom och Geijer och med en allvarlig avbasning av lundensarne, som gärna smädade det avlägsna ljuset. Det vore de senare och ej uppsaliensarne, som gynnats av de höges gunst, ty medan Lund i sin skånske kansler hade en ivrig förespråkare vid tronen, vore Uppsala i detta fall att likna vid den övergivna Hagar. Hur behandlades f. ö. av lundensarne det ljus de själva ägde, orientalisten F. W. af Ekenstam, »den ädle Ekenstam, som med ett djupt alfvar söker sitt mål i det höga. Jag har lärt känna denne ädle man och litar du på mitt omdöme, så tar du honom äfven för det; men fråga Lundska Akademisterna, några få undantagna, och du skall snart få se deras mycterismer och sarcasmer öfver honom». För att styrka Janne i fosforismen medsänder Hedborn slutligen ett poem av deras gemensamma väninna, mademoiselle Deleen.

Den intressantaste av Hazelius' korresponderande vänner under år 1816 är emellertid Natt och Dag. I Tyskland hade denne fördrivit tiden med studier och med att göra upp olika förslag till vinnande av militärtjänst, allt under det han väntade på krig och omvälvningar. I likhet med Schillers Karl Moor svärmade han för romarnes dygder, och som ett par av antikens frihetshjältar verka de båda vännerna, då Natt och Dag i brev 3 dec. 1815 säger sig vänta på Hazelius' ankomst för att i förening med honom vandra till Rom, se dess minnen och gråta vid ruinerna av det stora som varit. Om stämningen i Tyskland skriver han till överstelöjtnant Carpelan 23 mars 1816 (Biographica, RA.), att där överallt vore en hemlig jäsnings; man önskade lantständer, de värvade arméernas förminskning och i stället en nationell beväring. Dylika antydningar finner man också i breven till Hazelius. Lika ofta gripes han emellertid av pessimism beträffande sitt eget öde och talar då om att »antaga turbanen och slåss för turkarne eller fara öfver till Amerika och

under frihetens banér kämpa mot Spaniens despot» (till Hazelius 23 mars 1816). Publiceringen av den tyska broschyren medförde endast besvikelser. I ett brev till Hazelius från okänd ort 11 april 1817 säger han sig vilja »gå åt Södern, där krigets åskor sprida död» för att kanske nödtvungen bliva »en mordängel bland banditer». Han ansåg sig bedragen av sina gustavianska vänner, och redan 1816 synes han ha lämnat Tyskland, vars mark börjat bränna honom under fötterna, sedan svenska regeringen vidtagit åtgärder för hans utlämnande. Svea hovrätts dom i högmålet mot honom föll 21 nov. 1816 och lydde på mistande av liv, ära och gods. Åtminstone 1819 befinner han sig i Amerika och talar då i ett brev till Hazelius 23 juni med bibehållen radikalism om den ädle yngling, som hämnat sitt föraktade tyska fädernesland och bragt förrädaren Kotzebue till hastig räkenskap på andra sidan graven. I Förenta staterna stannar han sedan, oaktat en ständig hemlängtan och delaktighet i 1835 års amnesti, ända till sin död 1865. Hans affärer i Sverige hade sommaren 1816 ordnats av en tysk vän Ludvig von Mühlenfels, pomrare och frihetsentusiast liksom Arndt, vilken också omnämnes i Trolle-Wachtmeisters memoarer. Mühlenfels blev senare en av Janne Hazelius' närmaste vänner, och hans namn kommer ofta att figurera i dennes biografi¹.

Av Natt och Dags många brev till Hazelius under åren 1815--16 finns det emellertid ett, som tilldrar sig ett särskilt intresse. Dess datum är 16 jan. 1816, och med smärre uteslutningar har det tryckts av Artur Hazelius i Runa samt även omnämnts av Söderberg, som jämför dess idéer med den sistnämndes »folkuppfostrande museitanke». Innehållet utgöres nämligen av ett folkuppfostringsprogram, och det är icke endast den fullkomliga samtidigheten utan även en hel rad detaljer, vilka framkalla tanken på Manhemsförbundet som en ännu mera giltig jämförelse. Uppfostrans ändamål, heter det, borde vara att utveckla det stora, ädla, sköna, kraftfulla hos människan, och i detta syfte borde ett enhetligt pedagogiskt system genomföras för »alla Sverges barn» mellan 8 och 12 år. Programmet, som utgör ett komplement till författarens tidigare härordning, bygger framför allt på åskådningsundervisningen. I varje stad skulle

¹ Sin mest betydande svenska insats gjorde Mühlenfels genom de litteraturrecensioner han i slutet av 1820-talet — då vorden professor vid Londonuniversitetet — lät införa i *Foreign Review*, varom *Heimdall* 1829, s. 112, 139, 155, 217 f. o. flerstädes.

finnas lärosalar med stora ljusa rum, där man samlat målningar av vår historias händelser och bröstbilder eller helgjutna figurer av våra största män; även borde där finnas märkvärdiga rustningar och gamla vapen, med ett ord »allt som genom ålder, nationellt intresse eller konst» förtjänade att bevaras. I dessa salar borde man lära fäderneslandets historia och även religion.

Barnen borde man visa, då man talade om fädren, ett bredt svärd, en sköld, en stor hjälm m. m. och säga: dessa vapenstycken förmådde de gamle bära och handtera, med dem försvarades fosterlandet och den medborgerliga friheten; på skölden skallade svärds slag, då samlades allmogen vid allhärjartingen och lämnade sitt bifall till hvad konungen eller lagmännen föredrogo. — — — *Så* stod Sturen, Engelbrekt eller Gustaf och talade för dalkarlarne (visa på målningar!); *så* slog Karl ryssar och danskar — här är en gammal stridsyxa, hvem orkar lyfta och svänga den? etc. Målningar af Oden, Tor m. fl. skulle visas; — — — Kristus, afbildad, borde man visa dem och säga: se här bilden af den största människa, som lefvat på jorden — — — Från något högt bärg eller på någon fri plats borde ungdomen se solens upp- och nedgång och då undervisas, huru den allsmäktige gode Guden skapat den härliga solen, jorden och himlen, huru han satt oss hit i världen för att förberedas till ett bättre och med mera vidtomfattad verksamhet förenadt lif, sedan vi lämnat det skal, som omgifver vår egentliga varelse.

Därefter komma festspelen i anslutning till härordningsförslaget, som förut behandlats och ställts in i sitt idésammanhang:

Öppna platser borde finnas för kroppsöfningar. Pojkarne lära att boxas och slåss med klubbor och skjuta med båge, flickorna att fläta kransar åt de segrande och för öfrigt vara fromma och goda. Hvarje söndag borde föräldrarna vara närvarande. Och då skulle någon af de skickligaste ynglingarne framträda och berätta, hvad de denna vecka hört, om den gode Guden och den ädle Kristus. En annan åter, huru asarne och de gamle svenskarne lefvat, krigat och dött. En tredje, hvilka nya öfningar i skolorna förehafts — — — Gymnastiska öfningarna började därpå. De segrande borde till slut belönas; deras namn uppnämnas, som under dagarna i veckan varit segrare, och små pris utdelas, allra sist göras bön och sjungas en vers. En rund plats omgifven af bänkar, där de gamla sitta, är det ställe, där alt detta borde ske. I midten af omkretsen en upphöjning, där de unge talarne borde stå. Bifallstecken för dem, om de gjorde sin sak bra. (Runa, a. st. s. 42).

Författaren slutar med att plädera mot ordnar, band och furstegunst; tacksamhet och kärlek av landsmän vare högsta belöning.

»Ett svärd gifvet af landets far eller förste man i folkets namn, eller en eklöfskrans för medborgerlig dygd se där belöningen». Ett krigiskt folk, tillägger han, »med vördnad och känsla för religion, frihet, dygd, förenadt genom fäderneslandskärlek är mitt Ideal». Det kan förtjäna nämnas, att det är i samma brev Natt och Dag meddelar, att han gjort bekantskap med Arndt, och att han i en avslutningspassus omtalar, att han föregående dag sett Wilhelm Tell och därvid tyckt sig vara i det gamla Schweiz.

*

Man kan måhända tycka, att den kringirrande Natt och Dag verkar som en vilsen fågel, som tappat bort känslan för väderstrecken och planlöst suges in i oupphörliga stormcentra. Möjligen kan man också finna, att hans desperata angrepp på tronföljaren — om man frånser dess verkan på föremålet — erinrar om hundgläfs på en viss upphöjd himlakropp. Och dock är det i denna affär ingen svårighet att urskilja idélinjer och politiska sammanhang, som förläna den ett helt annat intresse än de halvt parodiska upptåg, med vilka den vanligtvis brukar sammanföras. Man behöver f. ö., då man fäller detta omdöme, icke bortse från de direkta anledningarna till Natt och Dags framträdande. Ty det kan väl knappast råda något tvivel om att man här har att göra med en i stor skala arbetande Karlsruhepolitik, där baron Munck och hans hustru sannolikt spelat en huvudroll och där man med full skärpa observerat Bernadottes prekära läge under dessa legitimitetens år 1815—16. Om man studerar de angrepp på kronprinsen, varav den utländska pressen denna tid överflödade och som refereras hos Schinkel, finner man sålunda, att där levererade argument till stor del överensstämmer med dem Natt och Dag har att bjuda i sina brev eller i sin broschyr. Särskilt tycks Murats fall ha gjort ett ytterst hoppingivande intryck på den central man här torde ha rätt att förutsätta.¹

Om man åter studerar de idélinjer, efter vilka Natt och Dags verksamhet fortlöper, kan dess utmärkande drag sägas vara, att han ur den götiska åskådningen dragit de radikala konsekvenser, som i embryo otvivelaktigt funnits där från början. I det föregående har pekats på göticismens förkärlek för den ursprungligen

¹ Jfr SCHINKEL, a. a. IX, s. 381, 508, samt brev av Natt och Dag, cit. av SÖDERBERG, a. st. s. 252.

rent revolutionära tanken på en »nationalbeväring», och Blanck har i detta sammanhang citerat ett brev från Rääf till Hartmansdorff 30 aug. 1811, där nationalbeväringen kallas »en inrättning som för evigt skall försäkra tankens och politisk frihet».¹ Hartmansdorff, som vid denna tid var politisk oppositionsman, utvecklar liknande tankegångar som Natt och Dag i ett brev till Lagerhjelm 15 jan. 1820, där han talar om att regementenas och beväringens årliga vapenövningar borde förbindas med folkfester, »då framfarne hjäl-tars minnen med kraft och fröjd kunde småningom af hela det upp-växande släktet firas».² Nämnas kan också Lefréns tal i Krigs-vetenskapsakademien 22 dec. 1819³, Om nyttan och nödvändigheten af en krigisk national-anda, samt medlen att väcka och vidmagt-hålla den, där han på sitt program uppställer kroppsövningar i skolorna såväl som vid de högtider, då stora folksamlingar före-komma, införande vid läroverken av undervisning i krigsyrket samt militärbefällets upplysning. Det är den »götiska» tiden samt stor-maktstiden och dess kungar, som frammanas av dessa ideal, vilka ju icke nödvändigt behöva innebära en politisk radikalism men däremot ofta förenas med en politisk opposition mot det närvarande: av den för svensk anda främmande Karl Johan vore ingen nationell pånyttfödelse att vänta, möjligen däremot av prins Oskar och fram-tiden. Fosforismen var genom hela sin kulturorientering disponerad för samma ståndpunkt. Och det är därför icke med alltför stor förvåning man tar del av ett dokument, där f. d. kungl. bibliote-karien Pehr Malmström inför Karl Johan anställt en revy med antidynastiska tendenser inom landet. Bland de missnöjda, som den utomordentligt lyhörde rapportören uppräknat, befina sig också »anhängarne af den nya filosofiska skolan» (Schinkel, a. a. s. 380).

Det finns i själva verket en mycket god orientering i romantisk politisk åskådning denna tid, vilken just i samband med Natt och Dag har ett särskilt intresse. Det är Atterboms utländska resebrev⁴

¹ *Geijers götiska diktning*, Uppsala 1918, s. 54.

² H. ALMQUIST, *Aug. v. Hartmansdorffs personlighet o. tidigare politiska bana. Hist. Tidskrift* 1916, s. 91 f.

³ Handlingar 1818—21. Att döma av general AKRELLS *Minnen* (Norrköping 1884, s. 43 ff.) har *fältmättningskåren* utgjort en brännpunkt för striden om 1812 års politik. Till dennas motståndare hörde nämligen chefen general Tibell, något som föranledde förföljelse »från de högre kretsarna» och en partibildning till hans försvar, där Lefrén och Akrell voro de ledande (båda män som utövat inflytande på Hazelius, den senare hans lärare på Karlberg).

⁴ *Minnen från Tyskland och Italien. Saml. skr. i obunden stil*, I: 1. Örebro 1859, s. 25, 96, 103, 136.

från senare delen av 1817. De återspegla tydligt det paradoxala i Karl Johans läge både inåt och utåt, helt frigjord från tradition som hans politik i ena såväl som i andra fallet var.

I juli 1817 landsteg Atterbom på tysk mark, och redan vid universitetet i Greifswald kom han i en första beröring med landets oroliga politik, i det han såg åtskilliga studenter skrudade i »den såkallade altdeutsche Tracht», som mycket älskades av Tysklands ungdom men av regeringarna ansåges som »ett slags ordenstecken af öfverdrifven Tyskhet». Det är hela det pånyttfödda Tyskland med dess entusiastiska självmedvetande, som paraderar i det följande, den jäsande oron hos de frisinnaede lagren, Jahns propaganda mot allt utländskt och Okens agitation i tidskriften Isis, vilken »demokratiserar öfver höfvan», som han skriver i Dresden. Kort efter den sista anteckningen timade studentuppträdet på Wartburg 18 oktober. »Allmänheten, med undantag af det furstligt-aristokratiska partiet, är dermed förträffligt belåten», relaterar Atterbom. Av en bekant, som själv varit med, har han erfärit, att skådespelet varit stort och rörande, prägladt av den högsta förtjusning och tillika av den bästa ordning och enighet. Omkring 800 à 900 studenter hade varit närvarande, bland dem Oken och flera andra ryktbarheter. Enligt vad som påstodes, hade storhertigen av Weimar i hemlighet själv skänkt studenterna veden till det tända bålet; följden vore, att han nu av de övriga potentaterna betraktades ungefär som en misstänkt person, »och den delen af Tyska adeln, som tager sömnsystemets parti, skäller honom högt för en Jacobin». Atterbom ställer sig sålunda avgjort på de ungas sida och ger uttryck åt en förhoppningsfull stämning, som tror på Tysklands snara enande och den europeiska reaktionens nederlag, ty regeringarna »hafva folkets röst emot sig, och det Goda skall väl slutligen segra». Vad beträffar hemlandets politik, talar han senare (22 dec.) om den utmärkta roll, som spelades av Schwerin. Ryssland vore den stora faran. Men på det hela taget hade Sverige en utmärkt ställning och befunne sig på mycket god väg till en ny storhet, detta icke minst tack vare den nyväckta högre andan, »vårt fäderneslands intellektuella revolution». Tillsammans med sina danska vänner under resan har han till och med uppgjort en plan, att Danmark politiskt skall smältas samman med det övriga Skandinavien, så att även detta land må komma i åtnjutande av den högre andan, ett något kuri-

öst men i och för sig intressant vittnesbörd om den atterbomska skandinavismen.

I de politiska striderna är Atterbom mer och mer entusiastisk för sin fixerade ståndpunkt. Överallt i Tyskland och särskilt i dess norra och mellersta delar, säger han, glödde ett häftigt missnöje, och en explosion kunde vid första tillfälle väntas. »Om ej Frihet och Cultur skola i Europa absolut gå under, — en afsigt hvaruti Engelska Cabinettet flitigt understödjer *den heliga alliansen* (vacker helighet!!!) — så måste Tyskarne på något vis bringa sina galna regeringar till raison, bland hvilka den Preussiska spelar den allra-gemenaste rollen» och uppförde sig mycket fulare än den av Arndt så häftigt klandrade bajerska. Det enda hov, som kunde väntas bestå vid en allmän Erderschütterung, vore dock det weimarska, som icke låtit förskräcka sig av regeringarnas ingripande med anledning av Wartburgfesten. »*Segrar* den heliga Alliansen i sina planer, hvilka äfven för Sverige och vår nya dynasti icke lära vara särdeles helsosamma, — då fins det för hederligt och vettigt folk ingen annan räddning öfrig, än att begifva sig — till *America*». Det vore lustigt att se, vilka sura miner de europeiska kabinetten gjorde åt den imposanta kedja av republiker, som på andra sidan oceanen bildade sig. Han hade i detta hänseende haft mycket nöje av ett tidningsblad, där preussiska censuren farit härjande fram, och med glädje hade han tänkt på motsvarande förhållanden i Sverige. I det mindre reaktionära Sydtyskland finner Atterbom över huvud större förståelse för sina tänkesätt. Man förstår såväl hans rysshät som hans fasthållande vid den dynasti, vilken nationen av fritt val utkorat. Under resan hade han också fattat som sin uppgift att utbreda kronprinsens och i synnerhet prins Oskars ära.

Gud vet, att jag, hvad den *förre* angår, icke handlar så af personlig böjelse — tvärtom, jag kommer förmodligen aldrig att till *honom* fatta något *riktigt* förtroende — men af klar öfvertygelse, att det stora hela af Sveriges väl, såvida detta framförallt består i sjelfständighet och ordhållighet, fordrar hans bibehållande. Dessutom låter det icke neka sig, att han gjort mycket för vårt fädernesland. Af Oscar deremot väntar jag, att han skall bli en fullkomligt *Svensk* förste — och så länge denna tro står lefvande i min själ, kan det visserligen aldrig falla mig in att med Prins Gustaf sätta mig i någon gemenskap.

Trots att Atterbom är mycket litet mild mot »det såkallade System der Legitimität, hvilket, i den absurditet hvarmed det av vissa

styrelser drifves, är den största scandal för allt sundt förnuft», följes han emellertid oupphörligt av anhängarnas intresse. Drottningen av Bavern hade sålunda livligt uppmärksammat hans person och varit övertygad att i ledaren för oppositionen mot franska skolan finna en motståndare till dynastien Bernadotte. I grunden vore man över hela Tyskland mycket intresserad för prins Gustaf och utmålade honom i de allra förmånligaste färger. Schelling hörde naturligtvis icke till detta parti, försäkrar Atterbom. Såsom han vore till karaktär och sinnelag republikan, så ansåge han ock, att svenska nationen till sista blodsdroppen borde försvara den regentstam, som den av fritt val utkorat. Det vore således bokstavligen visst, att av Schellinginflytandet på de yngre svenska litteratörerna och genom dem på Sveriges ungdom hade kronprinsen ingenting att befara utan snarare allt att vinna. Och i en särskilt hemlig klausul uttalas en önskan, att någon god genius vid lämpligt tillfälle måtte bringa detta in i hans huvud. Yttrandet har ju en profetisk klang, även om det icke var någon gemensam republikanism, som inom kort skulle möjliggöra ett närmande mellan Karl Johan och fosforismen.

Det ligger nära till hands att vända sig till det samtida politiskt-litterära dokument, som med största skärpan och fullt medvetet ställer uppgiften att urskilja dragen i tidens skiftande anlete, Tegnér's lysande Jubelfesttal 1817. Överensstämmelsen med Atterbom är i själva verket överraskande stor. Vad som ger den tegnérska tidsanalysen dess karaktär är otvivelaktigt den manliga förtröstan och ljusa optimism, som går genom hela talet och som så skarpt kontrasterar mot diktarens alla uttalanden under de närmast föregående åren. Han skrämmes ej av nattväktarropen om hotande jesuitism och påvevälde, och lika litet är han rädd för den *nya* tidens överdrifter. »Vi lefve under islossningen. Floden brusar våldsam; men det är vårsolens skuld, som smälter och befriar.» Vad är meningen med de politiska frihetsrörelserna, vad ropa folken efter i norr och söder? De fordra endast vad statens natur själmant kräver, yttrandefrihet, ett liberalare förhållande mellan stånden, personlig säkerhet och helgden av rättigheter, som naturen skänkt varje mänsklig varelse. Det vore mindre välbetänkt, om man ville neka dem vad de sålunda fordra, ty det ginge en mäktig ande genom tiden och revolutionen vore ingalunda slutad. Med dityrambisk lyft-

ning talar Tegnér om den ädla och sansade revolutionsande, som levde kvar och skönjdes i samtidens historia: »Jag känner honom rätt väl, frihetens höga Genius, ty jag är Svensk och jag har vext upp med honom. Det skrämer mig icke, att det är blod i hans händer; ty jag vet hvilkas blod det är.» Och skulle också reaktionens ande bli den segrande, vore det sant vad så många påstår, »att dagen grånar för det gamla Europa; långt i vester, bakom hafvet, der Solen går ner för oss, der går hon upp för en lyckligare verld», dit skall mänskligheten rädda sina husgudar.

Det är den allmänna riktningen av tidsutvecklingen efter 1815, som här tecknas. Medan det alltmer mörknat över vägen för Europas frihetsälskande ungdom, som av segern över Napoleon väntat sig just friheten som belöning, hade hoppets sol börjat lysa över den stora kontinenten i väster, där de spanska lydstaterna med framgång kämpat för sitt oberoende. Det var dessa tidens tecken, som samtidigt år 1817 fascinerade såväl Atterbom och Tegnér som Natt och Dag, vilken just detta år styrde färden över Atlanten. Att Tegnér haft det aktuella politiska läget i tankarna, framgår f. ö. av en passus, där han direkt talar om insurgenternas kamp i Amerika. Man frestas då att fråga sig, om han känt till och i sin karakteristik inbegripit också studentuppträdet på Wartburg, som inträffat 2—3 veckor tidigare och, i likhet med Tegnér's tal, firat reformatorn just som frihetshjälte. Man behöver emellertid endast läsa hans brev till C. P. Hagberg 1 juni 1817, vilket redan några månader tidigare framlägger hans övertygelse om »en grundlig och bestående politisk förändring i Europa», för att finna, att hans utveckling icke i djupare mening är beroende av några nyss timade händelser. Då han i Jubelfesttalet förklarar som blotta hjärnfoster den jesuitism och obskurantism han i gravdikten över brodern Elof 1815 och i dikten Nyåret 1816 sett lägra sig som ett tätande mörker över Europa, är det icke så mycket tiden själv som diktarens syn på den, som har förändrats. Den islossning han tyckt sig skönja i Europas liv hade i själva verket försiggått i hans egen själ. Och det är i anslutning till denna sinnets befrielse, som han nu också i de ljusaste färger utmålar mänsklighetens allmänna utveckling och — i motsats mot de idéer han framlagt ännu i det citerade brevet till Hagberg — talar om en vetenskaplig och religiös förändring i tiden. Det är Hagbergs och Wallins vakna kritik av utvecklingen och beslutsamma upptagande av allt

det goda i tiden, som han nu gör till sin linje: bibelsällskapens storartade framgång, ungdomens fysiska uppräckning eller de riktigare grundsatser, som gjort sig gällande i konsten, allt blir för honom hoppfulla led i den stora tidsrevyn.

Tegnér's Jubelfesttal är sålunda ett tidsdokument men i ännu högre grad ett personligt aktstycke, vars största märklighet är, att det markerar en vändpunkt i hans utveckling. Med kraft och säkerhet har han ånyo förmått ställa sig mitt i tiden, övervunnit depression och misshumör, bejakat tidsandan. Den apolliniska klarhet, som speglas i talet, och den starka stämning, som bär upp framställningen, är därför endast ett uttryck för genombrottet i hans egen själ. Då han slutar med att tillropa Luther: »Gläd dig, du djerfve seglare, ty din upptäcktsresa är slutad», märker man också, att detta utrop endast är en mera tillspetsad formulering av den vädjan han ställer till sina egna samtida: »Så låtom oss då utan klenmodig fruktan segla utmed tidens ström. Strömmen har nu sitt vårflöde, men likväl förer den icke blott gyttja, utan äfven guldsand. Snart skall han sjunka inom grönskande bräddar.» Men som en motsvarighet till denna stigande och svällande ström löper också huvudlinjen i Tegnér's diktning fram till år 1825, vilken därvid som grundförutsättning och utgångspunkt har Jubelfestalets nyvunna optimism. Då han visar sig känslig för det starka religiösa flödet i tiden, är det måhända redan ett förebud om hans kommande idyll Nattvardsbarnen, och då han talar om den djerfve seglaren på tidens ström, tycker man sig redan skymta konturen av Vikingabalkens och hans diktning's huvudfigur, Frithiof.

Tegnér's Jubelfesttal är den svenska liberalismens klassiska dokument och egendomligt nog också ett av de tidigaste exemplen på att ordet liberal använts som politisk term, ungefär liktydigt med fri från ståndssynpunkter.¹ Som kanske intet annat retoriskt alster har det varit en levande tidsfaktor. Av dess mäktiga idésyn på den historiska utvecklingen, liberalt uppfattad eller ej, har den följande tiden tagit djupa intryck; tydligast kan man avläsa det i 1830—60-talens historiska dramatik, där den tegnér'ska idéupplägg-

¹ Jfr ARTHUR THOMSON, »*Liberal*». *Några anteckningar till ordets historia. Festskrift tillägnad Theodor Hjelmqvist*, Lund 1926, s. 174 ff. Jag hänvisar till citaten ur Tegnér's tal föreg. sidor. Man erinrar sig, att den frihet, vid vilken han »vext upp», hade ingivits honom bland de i stånden oreprresenterade värmändska bruksägarna.

ningen¹ kan sägas ha karaktären av stående tema. Av intresse är emellertid, att ett av de första exemplen på anslutning till Jubelfesttalet lämnas av J. A. Hazelius i hans två år senare Karl XII:s-tal i Manhemsförbundet.

* * *

Åren 1817—20 medföra icke så många yttre förändringar i Hazelius' liv men så mycket mer av inre utveckling. De huvudsakliga biografiska fakta äro följande. I febr. 1817 undergick han den för löjtnantsbefordran föreskrivna militärexamen, och på sommaren hade han sin sista skånska kommendering. Härvid avlade han ett besök i Lund under promotionshögtidligheterna och torde vid detta tillfälle ånyo ha träffat Tegnér.² Samma sommar tycks han ha kommit i beröring med den gamle gustavianen, excellensen greve Erik Ruuth på Höganäs,³ för vars son han följande år blev informator, en plats som erbjudits honom genom hans chef general Sparre och som han innehade i tre år. Vintrarna tillbragte han därvid i Stockholm, somrarna på excellensens lantgods Riddersvik ett stycke utanför staden och sommaren 1819 på hans skånska egendomar.

Hazelius' avgörande religiösa utveckling är periodens främsta innebörd, och sin kulmen når denna, då han omkring 1820 helt och hållet hemfaller åt almquistianismen och den ovärldsliga mystiken. I denna framställning skall jag emellertid endast dra upp konturerna till den religiösa processen, som utförligare har tecknats i en tidigare studie i denna tidskrift.⁴ Det mest karakteristiska för åren fram till 1820 synes mig vara, att han trots alla nya impulser likväl bevarar kontakten med den aktiva Natt-och-Dag-stämningen. Minnet av den landsflyktige vännen hade för Hazelius blivit ett förpliktande arv, i grunden troligen den mest bestående insatsen i hans liv och under ungdomstiden vårdat med en alldeles särskild patetisk-romantisk iver, som förlänar det karaktären av religion. Vännens olycksöde hade gjort

¹ Från Jubelfesttalet och från dess nära frände, Epilogen vid magisterpromotionen 1820.

² LOTTEN DAHLGREN, *En svensk herrgårdssläkt*, Sthlm 1910, s. 280 f. Brev till H. fr. Hedborn 28 juli 1817. I några rader av ett brevfragment till Berg 17 aug. 1819 säger han sig även denna sommar ämna besöka Tegnér. Under samma sejour medföljde han också gamle greve Ruuth på en visit till Köpenhamn.

³ Att döma av ett brev till Hazelius från prof. Moberg.

⁴ Förf:s *MannaSamfund*, *Saml.* 1924, där en översikt av Hazelius' tidigare utveckling givits.

honom till republikan, antecknar han i journalen om sin ståndpunkt 1816. Det är en position, som han försvarar med sin vanliga ungdomliga käckhet och i det kända stilfurioso, som faller sig naturligt för honom. Han »öser ur sig» om kungar och fetischer och hänvisar sedan själv till vännens inflytande: »jag har det af Natt och Dag» (till Anders Berg 2 nov. 1818). »Bland Klippornas brant wandrar min Vän — Jag följer honom icke der, det är sant men också skall jag ej bland Blommor bortleka min tid», skriver han samma höst. Och då han vid samma tid upplever en lidelsefull kärlekshistoria, som fick en olycklig utgång och var av stor betydelse för hans dåvarande utveckling, skriver han till vännen Berg om sin känslas art (6 aug. 1818): »Jag tycker äfven att jag är renare och bättre stämd än förut. Jag tror mer på Gud. Jag längtar mer efter Natt och Dag. — — — Jag är starkare. Jag tycker till och med att jag är större.»

De anförda uttalandena äro samtliga mycket betecknande för den unge Hazelius. Med sitt Sturm-und-Drang-temperament har han lätt för att sätta ungdomligheten i program eller sätta den som en fjäder i hatten, och med sina överord och sin exaltation kan han lätt verka något av en övermaga, som tycker sig vara större än han är. Men den ungdomliga talförheten och entusiasmen äro å andra sidan uttrycket för en frisk impulsivitet, som är huvuddraget i hans lynne och utgör dess mänskligt försonande sida. Och till de älskvärda lynnensdragen kan man slutligen räkna ett smittsamt inslag av tjuvpojks humör och, vad breven beträffar, en improvisatorisk charme, som särskilt i korrespondensen med Berg ge must och färg åt framställningen.

De försonliga dragen utveckla sig särskilt under året 1817, som betecknar en tid av politisk avspänning för Hazelius. Till lugnet bidrog, att hans närmaste vän från hösten 1816 blev den vekt sentimentale prästmannen Anders Berg. Hans borgerliga radikalism har dock icke alldeles lagt sig till ro. »Adeln förnäm, rik och okunnig. Ädlingarna råa. Grefvinnorna påstå att Småland ligger öster om Skåne», skriver han från Skåne 1 juli till fru Stina Wærn, gift med hans gudfar brukspatron Grave Hülphers (Dahlgren, a. a. s. 279 ff.). Det är en sorts »jakobinism», som Hazelius givit ännu mera tillspetsade uttryck och som icke är sällsynt i Kotzebues och Lafontaines tidsålder med dess förenklade samhällsuppfattning; att furstar, hovmän, ämbetsmän och adel äro inbegreppet

av all samvetslöshet och råhet, är i denna tidens favoritlektyr lika självklart som att tro, heder och alla dygder ha koncentrerats hos medelklassens människor.¹ Sina egna inspirationskällor — de anförda iakttagelsernas objektiva riktighet är ju därmed icke utesluten — meddelar Hazelius kanske i brevets fortsättning: »Här läser jag min älskling *Schiller*, hvars alla arbeten jag för med mig — eller min förlorade, men alltid oförgätlige vän *Natt och Dags* bref, och Schiller uppmuntrar icke att bryta de band, hvarpå evigheten satte sin stämpel, då Gud tillät ungdomen att försvinna i hvarandra för att så mycket mer lofva Honom.»

Med större entusiasm än någonsin fortsätter han under 1817 sina litterära studier. Hans stora upptäckt är Novalis. »Han är alldeles förfärligt skön», skriver han i samma brev, »och Schillers idéer äro ofta barnjoller mot hans. Det går bra långt när jag vill erkänna detta, men jag måste, ty han är kolossal både mot Shakespeare, Schiller, Milton och Klopstock»; i brev till Berg tillägger han för säkerhets skull också Goethe, Herder, Rousseau och m:me Staël. »Men också är jag öfvertygad att ingen Menniska rätt senterar honom ty den vore säkert *svatt galen*.» Excerperingsarbetet har han denna sommar drivit med verklig frenesi och därvid brandskattat Schillers och Goethes alla teaterstycken, den förres prosaiska skrifter, som han fått låna av Hammarsköld, m:me Staëls de l'Allemagne, Müllers Allgemeine Geschichte och Grundtvigs Verdens Krönike, Klopstock, Fouqué och Müllner. I uttalandet om Novalis framskymtar en fosforistisk inriktning, vilken också yttrar sig i en del gamängartade utbrott mot Wallmark, som förekomma i breven 1817 och beröra dennes kritik av Atterbom. I samma anda går en polemisk uppsats, som han skrev vid årsskiftet 1817—18 med titeln »Till W. på Nyåret» och som är märklig så till vida, att den blev Hazelius' första tidningsartikel. Den intogs nämligen till en början i en Manhemsförbundets handskrivna tidning och publicerades därefter i fosforistorganet Nya Extra Posten 7 jan. 1820, i båda fallen försedd med underrubriken »Insändt» och ett motto ur Ordspråksboken, »Om man stötte en dåra i en mortare, med stötare, som gryn, så går dock hans galenskap icke ifrån honom». Den något valpaktiga artikeln riktar sig naturligtvis mot Wallmark, vars grundsatser sägas ha sin rot i en ohelig filosofi, egoismens och

¹ Jfr FRYXELL, *Min historias historia*, s. 29 ff.

snusförnuftets. »Huru lumpen är den bana der du krälar!», utropar hans bestraffare, som slutar med följande klimax: »En gång måste väl du, som Xerxes, då han såg sina otaliga härar skynda emot döden utan något stort mål, utgjuta några vekliga tårar öfver ditt betydninglösa lif. — Farväl! Må snart dina tårar rinna.»

I en senare förteckning har Hazelius, som längre fram blev Wallmarks nära medarbetare och skrev en utförlig minnesteckning vid hans död, försett denna artikel med följande anteckning: »En uppsats att skämmas för!» Det kan emellertid tilläggas, att Wallmarks senare uppträdande mot Manhemsförbundet tyder på att artikelns proveniens icke varit honom obekant. Och möjligen har också Hammarsköld tänkt på detta inlägg i striden, då han något senare i ett skämtsamt brev sökte inge den mystifierade Palmblad, att första Markallsnatten vore skriven av »Hazelierne».¹

Den insats i Hazelius' liv, som är periodens mest avgörande, är bekantskapen med Almqvist. Den förmedlades av Anders Berg, som mot slutet av 1817 jämte Almqvist hade deltagit i bildandet av MannaSamfund och redan tidigare kände denne från Manhemsförbundet, som båda tillhörde. I februari 1818 invaldes Hazelius i MannaSamfund.² Enligt Mitt Hjertas Dagbok var det vintern 1818—19, som han blev »närmare förbunden med den af alla mina Bekannte som på mig haft den starkaste och djupaste inverkning, *Love Almqvist*». Tidpunkten beror icke alldeles på en tillfällighet. Anders Bergs sentimentala sinnelag hade blivit honom alltmera plågsamt, ju mera han kommit ur dödvattnet efter uppträdet 1816, och dessutom hade han i sept. 1818 »tagit afsked» av sin ungdomskärlek. Starkare än någonsin kände han behovet att ty sig till en överlägsen ledare.

De religiösa tongångarna hade aldrig bragts till fullkomlig tystnad i Hazelius' själ, och vissa tider bryta de fram med en allt behärskande och spontan kraft. I brev till Berg dec. 1818 skildrar han melankoliskt sina erotiska besvikelser men vet också, var trösten finnes: »Jag är så säker att den Fader som styr mina Skickelser

¹ Enligt Palmblads svarsbrev 4 juli 1820 i Hammarsköldska brevväxlingen, KB.

² Till *fortgången* av MannaSamfunds verksamhet kan anmärkas, att bland övriga papper av Hazelius finnes inlagt ett brev på latin, som han skrivit 19 nov. 1821 och varav framgår, att samtalen tämligen regelbundet pågått även hösten 1821. Som ämnen nämnas »De Cruce» och »De Revelationibus Crucis in Natura». Att högtidsdagen 1822 firats, är förut bekant. Jfr förf:s *MannaSamfund, Saml.* 1924, s. 109.

är *Kärlekens Fader* och denna Starka orubbeliga Tro gifver mig Hopp och Förtröstan». Han är vid denna tid en av de flitigaste deltagarne i MannaSamfunds möten och umgås dessutom personligen med Almquist; även Dillner hör till hans lärare. Almquist förefaller honom vara den intressantaste i samfundets diskussioner, han har anda och sanning och lever som han lär, han »är ändå den bästa af allihop», heter det i olika brev till Berg från denna tid. Swedenborgianismen har i början stött bort honom genom sin sinnlighet, men samvaron med Almquist blir allt flitigare; sommaren 1819 öppnar han korrespondens med mästaren och hans lärjungeskap är tydligt. Under sin vistelse i Skåne läser han Koran på tyska och uttalar sin stora förtjusning över innehållet däri, och i okt. 1819 studerar han *De Amore Conjugiali* och njuter den som en uppbyggelseskraft. De två återstående månaderna 1819 föra honom helt och hållet in i ringen, han får i manuskript låna Almquists traktater och bekänner i dagboken i andaktsfyllda ord, hur detta umgänge vidgar hans synkrets och låter honom ana nya himlar och en ny jord. Under de 4—5 första åren av 1820-talet kan J. A. Hazelius betraktas som den mest trosvisst brinnande av Almquists adepter och tjänstgör därjämte, kan man säga, som Almquistsektens inpiskare.

Från denna övergångstid föreligga några dokument, som äro av intresse. En mycket god orientering i Hazelius' åskådning ger den i okt. 1819 påbörjade Mitt Hjertas Dagbok. Den innehåller dels en retrospektiv skildring av hans utveckling, dels hans »Sjelfransakelser» och »Paradoxer» under de månader, då anteckningarna fördes. Religiösa och politiska reflexioner omväxla. Dagboken hade f. ö. föregåtts av några tidigare »Strödda Tankar», som han från Skåne 1819 tillställt Almquist och Berg. Innehållet, som är av samma art som dagbokens, kan exemplifieras genom följande anteckning om ett av hans älsklingsämnen, vartill han denna tid oupphörligt återkommer:

Det är oundvikligt att *Presterne* måste bli bättre förr än Religionen kan få mera Credit. Af deras frukter skolen I känna dem, heter det ju. Det hjälper nu mera ej att de skrika och ryta. De måste visa sin Gud i sin Wandel. Det är den aldrabilligaste begäran af Åhörare.

På Immanuelsdagen, som var MannaSamfunds högtidsdag, den 26 mars 1819 höll han ett tal om sällskapets ledande idé, »Män-

niskans återgång i sitt Inre, till beredande af förbättring i lefnaden, tankar och begär». Det är en religiös vältalighet, som bevarat hela den brusande ungdomsrytmen i Hazelius' brev, men där den tidigare götiska bildvärlden ersatts av en orientalisk lyrik i släkt med den som blommade i samtida romantisk diktning: »Och detta är Kärleken af ett rent hjerta. Den öfvergår allt ty all Libanons herrlighet är henne gifven och Carmels och Sarons skönhet: ty hon ser Herrans Härlighet». Med skärpa framhållas de faror, för vilka »den Werldsliga Wisheten eller Culturen» utsätta människan och vilka måste motvägas genom en hjärtats bildning, vartill »Werlden» endast mycket sällan erbjöde tillfälle. I MannaSamfund hade man så mycket säkrare inriktat sig på den enda rätta vägen, att bibringa en innerligare stämning, en sann förbättring av andan, en verkan på djupet och för hela lefnaden. Ett något senare manuskript innehåller konceptet till ett brudtal, som han enligt dagboken höll i januari 1820 och som han kallar utkastet till »vår Ägtenskaps-idée — —: Brudgummens och Brudens förening såsom Symbol af Herrens och Kyrkans. Den stora, frugtbara Idéen». Följande må tjäna som exempel på en almquistians förkunnelse:

Med denna Bild vänder jag mig till Eder! Ädla Brudpar! — Minnens alltid hvilket högt och heligt Förhållande I afbilden. Då Gud och Menskligheten lefva i hvarandra kallas det Guds Kyrka. Vare derföre Edert Ägtenskap i tukt och ära en helig Guds Kyrka. Ty då Mannen ej mer läser oskuld i Qvinnans ögon eller Qvinnan ej finner Trofasthet vid Mannens bröst då är Ägtenskapet upplöst och Kyrkan ohelgad. Älsken hvarandra ty den som icke älskar han känner icke Gud ty Gud är Kärleken etc.

Detta är emellertid endast den ena intresselinjen i Hazelius' utveckling 1817—20, ty vid sidan av den religiösa löper en politisk, som är fullt oberoende av denna och lika utpräglad. Som informator på Riddersvik hade han efterträtt den senare bekante Argus-Johansson, med vilken han därefter en tid umgicks. Dennes radikalism tycks ha varit av tidigt datum. General Björnstjerna berättar sålunda i sina Anteckningar (II, 47), hur Johansson 1809 pratade omkull de rojalistiska Uppsalastudenterna och räddade revolutionens sak på platsen. Och i ett brev till Atterbom 28 juli 1815 underrättar Palmblad, att Ludvig XVIII inryckt i sin huvudstad, »Johansson till stor grämlse som ser ganska dystert ut».¹

¹ Fröken EBBA ATTERBOMS samling.

Hazelius meddelar å sin sida i brev till Berg dec. 1818, att »Johanson kommer hit emellanåt och spelar upp min Republikanism och närer mitt medborgerliga sinne». Samtidigt kan han dock icke bortse från att både Dillner, Geijer och Hammarsköld äro rojalister. Och endast några månader senare har Almquist lyckats övertyga honom om att det var en grundskillnad mellan MannaSamfunds åskådning och den som omfattades av Johansson.

Den politiska oppositionsstämningen var emellertid alltför mycket ett uttryck för Hazelius' ungdomliga energi och handlingsbegär för att utan svårighet låta sig kuva, och när den slutligen värker bort åren 1820—22, sker det under en starkt krisartad process. I själva verket krävde den en inriktning på nya bestämda mål för att låta sig avkoppla. Vännen Bergs fogliga invändningar hade därutinnan snarast en motsatt verkan, och i breven bombarderas denne med anklagelser för rexalism, småsinthet, överdrivet saktmod o. s. v. Hans reaktion mot tidshändelserna är under hela året 1819 ytterst radikal. I jan. d. å. uttrycker han sin livliga besvikelse över att Spaniens republikaner haft så små framgångar. På sommaren och hösten är han full av sympati för de radikala engelska reformivrarna, vars energiska propaganda framkallat mycket allvarliga motåtgärder från den sittande toryregeringen. Ehrenheims arbete Tessin och Tessiniana hälsar han med ett glädjeutbrott över att svenska medborgare äntligen finge »en sann framställning af dessa så mycket misskända tider, vanställda af Envålds-smickrande pennor». I samma anda gå hans övriga uttalanden. Då han under sommaren excerperar Montesqieus Lagarnas anda, understryker han särskilt de republikanska uttrycken, något som framkallar en varning från Almquist. Hans opposition riktar sig allt bestämdare mot den »pretentiösa stelhet», som utmärkte Skåneadeln och varemot han uppsätter »Medelklassens enkla och fria Nöjen»: »Nu känner jag redan tungt skillnaden mellan att vara bland hederligt och vara bland förnämt folk» (14 sept. 1819). Då han senare i samma månad upptäckt Don Carlos i grevens bibliotek, ger han sin förtjusning¹ uttryck i föl-

¹ Ännu större är dock hans vördnad för Novalis' Heinrich von Ofterdingen, som han sommaren 1819 läser om. En del av hans tankar från denna tid ha en starkt kulturfientlig och tydligt rousseauiserande färg, och han talar redan nu om en bosättning på landet. F. ö. studerar han under år 1818 Heerens verk om korstågen, Herder, Fr. Schlegel och Zach. Werner samt 1819 Goethes Wahlverwandtschaften, Wielands Oberon och Voss. Mot slutet av 1819 skrev han en parodi på operan Slottet Montenero, som uppfördes på Riddersvik och där några namn ha lånats ur Almquists Murnis.

jande ord: »han står som en Europé upphöjd till en förnäm plats i Tartariet». Och då Litteraturtidningen med beröm recenserat Wallins predikningar, ger han ånyo sin förtrytelse luft. »Jag kan ej tåla detta 'den nya Scolans' blandissima smicker af denna i det hela fegsinnade retoriska pompös-Skrymtare», skriver han till Berg 12 jan. 1819 och beskyller Wallin för att i smyg gå hos Engeström och de stora i stället för att stiga fram »och strida mot Konungar och StatsMinistrar». Även dagsskvallret går i samma riktning, jag citerar exempelvis ett brev till Berg dec. 1818: »Mörner har fått afsked på grått papper. — — — Han går bort med heder. Wederbörande utspridda curieuse saker om honom. Han är älskad af Allmänheten.¹ — — Det säges Konungen velat tillbringa Wintern på Rosersberg med sina Grefvinnor men att Statsrådet hindrat det.»

Med koncentrerad styrka kommer Hazelius' åskådning under dessa år till uttryck i hans ställning till Karl XII. Man levde i sekelminnets jubeldagar, och den götiska entusiasmen för soldaten och hjälten befinner sig i rik blomning. Då Hazelius i dec. 1818 söker fatta ståndpunkt till Swedenborgs lära, känner han sig särskilt bortstött av att denne låter Karl XII vara den olyckligaste människa i andra världen, och hans republikanism får samtidigt en utpräglad ryssfientlig färg: »Kalmuck-Tyranniet från Ural och Jenisey skall väl taga taga slut». Då minnesdagen 1818 inbryter, söker han medvetet komma in i en bärsärkastämning, och senare deltog han i hundraårsfesten i Stockholm, som firades först den 11 dec. Minnestalet hölls i Riddarholmskyrkan av göten och mystikern Dillner, vilken åtnjöt Hazelius' stora uppskattning. Talet var härligt enligt Hazelius.

Han försmådde idéer, infall och Tegnerismer. — — — Jag var uprymd, rörd och stämd till tanken på Gud och våra stora Konungar då han började med sin Dundrande stämman som skallade som Orgelljud genom Kyrkan: »Helige Herre Zebaoth! Folkens och Härskarornas Gud! Se ned på ett Folk som samlas i din Helgedom att begå minnet af sina jordiska bedrifter!» etc. etc. — Hela bönen war vacker. — — — Talet var innerligt. Han kallade honom ofta Dyre Carl, Ädle Konung, Älskade Stoft. — »Han ägde inom sig allt som var herrligt hos Svenskarna, Var blomman på Svenska National Caractèren, på den väldiga Stammen. Då blomman vissnade — förtvinade äfven trädet. Wi hafva

¹ Om överståthållaren Carl Mörners avgång och popularitet bland borgerskapet se H. MÖRNER, a. a. s. 199 ff.

ej ägt någon glad dag sedan Carl XII föll. Allt står, som Skalden säger, och gråter efter honom» etc. — Så ungefär.¹

I hela talet är det endast två saker, som Hazelius ogillar. Det ena då Dillner talat om Karls »rena Seder». »Deras öron voro ej för goda att få höra rätta namnen. — Hvarföre ej Kyskhet?» Det andra då han bragt Karl Johan sin hyllning. »Carl Johan kom litet opassande in i talet. Ty hans dygder kommo strax efter Carl XII:s fel. — Hvarken Konungen eller KronPrinsen gjorde Svenska Nationen den äran att bivista dess National fest. Kungen ville ej fira Carls minne 'på det ej Svenskarna skulle tro att han älskade krig'», paraden hade inställts av hänsyn till grannarna o. s. v.

Följande år var det Hazelius som talade, och hans forum var Manhemsförbundet. Hans inträde i denna förening kan synas välmotiverat, då dit hörde såväl Almquist och Berg som hans yngre bröder och flera andra »äldre» och »yngre» i den närmaste umgängeskretsen. Invalet skedde emellertid icke förrän den 18 nov. 1819, varvid hans roll av naturliga skäl blev att förstärka Almquistfalangen inom förbundet. Av de arbetsuppgifter, som stodo på förbundets program, har han främst vårdat sig om och sökt stimulera intresset för de fosterländska minnesfesterna, och hans största insats blev det Karl XII:s-tal han höll några veckor senare.

I sitt utlåtande över Dillners minnestal skiljer Hazelius mellan sådana tal, som hållas för profanum vulgus, och sådana som rikta sig till »svärmiske, bildade Ynglingar» som i Uppsala. De förra måste ha en utredande, advocerande prägel, i de senare kan man släppa loss sin känsla. Hazelius' tal är av det senare slaget. Entusiasmen bland åhörarne var också oerhörd. I Mitt Hjertas Dagbok heter det därom: »Det var en herrlig stund. I sitt slag den skönaste jag ägt. Ynglingarna omfamnade mig med tårar, Ungdom! Ungdom! huru herrligt är Lifvet bland Eder!» Det är en Guds krigare, som talar ur detta dokument, stämmande upp ett härskri mot samtidens veklighet och slapphet. Den krigiska andan är fullt tydlig: »Du unge Segerfurste! hvar ljuder nu den härliga Musik som Du med Stormande Strängospel först slog an på Seelands kuster». I den almquistiska Manhemsformeln Himmelen och Sverige har han ånyo funnit en säker grundval för sitt viljemättade verksamhetsbegär.

¹ Jfr JOHAN DILLNER, *Tal öfver Konung Carl XII*, Sthlm 1819.

Waker upp, Waker upp . . . jag väcker Er till Strid och Bardalekar! »Menar Ni att jag är kommen att sända Frid på Jorden» säger Kristus, »nej säger jag Eder, icke Frid utan Svärdet. Jag är kommen att upptända en Eld på Jorden och hvad önskade jag hellre än att den allerede brunne». Wi äro alla sände att verka i hans Anda och för hans Rike. — Upp! allt derföre! Det är tid att fira Carl XII:s Minne. Således Unga Bröder! manar jag Eder till Strid och Kamp. I skolen wara warma och hafva Eder lust af Elden. Ingjut en brinnande Anda i stora, fulla sjudande Droppar i Edert Sinne, upptänd lågande Lif-flamnor i Eder Sjal. — Låt förtärande Eld gå framför Eder och bakom Er en mächtig Storm — Gören en Eld i Zion och en Ugn i Jerusalem så att de lodrande flammorna slå an och itända med blodig Förtjusning den Wekliga Werldens stora murkna Afgudatempel.

Med samma dånande patos går han i fortsättningen till storms mot de tronande avgudatemplen, som han enligt Almquists övertygelse förlägger till ynglingarnas egna hjärtan. Andan från Natt och Dag är emellertid fortfarande fullt levande, och framför allt har han från honom lånat den »historiska stämningen» och den dramatiska iscensättningen med åkallan av alla drottare, kämpar, vikingar, Karlar och Gustaver, som fordom varit väktare på Svitiods murar. Naturligtvis har han ej heller glömt Dillners mäktiga tal — vars innerliga invokationer till hjältekonungen flitigt återkomma — men han poängterar också sin skiljaktiga uppfattning. De rena sederna hos hjälten kallas här vid sitt rätta namn, och hyllningen till Karl Johan är helt utelämnad. »Svenskarnas Dygder, Språk och Seder voro honom kära, de voro hans egna. Han var ju 'Blomman på Svenska Folkets Lynne' — Men Blomman på hans egna Dygder var hans obefläckade *Kyskhet*», yttrar talaren och här därmed kommit fram till ett av sina huvudämnen. Det är givetvis icke av en tillfällighet, som också svenskheten är särskilt understruken. »O Svea! dina Konungar ligga i spridda Grafvar och spridd är deras Anda och deras Kraft», heter det på ett annat ställe, och då han efter Dillners föredöme gör sin stora karakteristik av den döde kungen, formas det till lika många snärtar åt den levande: »Från *Redligheten* vek han ej en gång i sin lefnad: han kom alltid ihog sig vara Alexander och ej någon köpman. — — — Hans *Sinmeshöghet* var lugn, ty Kryp föraktade han och örontasslaren var brännmärkt. Han var *Svensk*» etc. Till Hazelius' inspirationskällor höra slutligen också Geijer, vars suggestiva Karl XII:s-dikt löper som ett ledmotiv genom talet, och Tegnér, i vars stil han tolkar sin karolinska entusiasm:

»Jag känner dig ty jag är Svensk och i mina ådror är fälld en förflugen gnista af den Mäktiga Flamma hvarmed du påtände den Wekliga Werlden». —

Som slutpunkten för denna framställning av J. A. Hazelius' ungdomsutveckling har jag satt året 1820 och ingår därför icke på hans upplevelser under detta år, vilka koncentreras i striden om Manhemsförbundet. Som en sammanfattning av Hazelius' åskådning under hans tidigare almquistianska skede vill jag emellertid dröja vid den anmälan av Manhemsförslaget, som han publicerade¹ i Nya Extra Posten 15—25 januari 1821 och som är ett för honom mycket betecknande dokument. Redan i dec. 1819 hade han fått låna handskriften av Manhemsförslaget, som omedelbart gjort ett mycket starkt intryck på honom. Sedan hade han på närmaste håll bevittnat den utveckling, som framtvang publiceringen, och delade ivrigare än någon hoppet om dess revolutionerande betydelse för samtiden. Då skriften förelåg, var han icke nöjd med den erkännsamma recension, som redan införts i det fosforistiska Stockholmsorganet², utan grep själv till pennan. Det har otvivelaktigt skett i det särskilda syftet att fästa samtidens uppmärksamhet på de epokgörande idéerna, utreda och stryka under allt efter behov och därigenom för egen del göra ett förberedelseverk för den nya tidens inbrott.

¹ Även manuskriptet finnes kvar.

² Manhemsförslaget och dess tillägg, adressen till allmänheten, anmäldes också i en svensk litteraturoversikt i *Åbo Morgonblad* 26 maj 1821 (förf. var enl. uppgift av Arwidsson i KB:s ex. HAMMARSKÖLD). Bland omdömena om den förra skriften märkas: »en i högsta grad genialisk idé till en national uppfostran», »en mängd af djupsinniga och frugtbringande åsichter», och om den senare: »ett med lugn värdighet och segrande styrka utfördt försvar». — Om PALMBLADS ställning till Almquist 1821 se också *Samlaren* 1894, s. 100 (»stort filosofiskt snille») och 1925, s. 185 (»junger, feuriger Philosoph, dessen schönes und reiches Gemüth sich herrlich zu entwickeln verspricht»). — JOHAN BÖRJESSONS åsikt framgår av ett brev till Almquist 22 jan. 1821, som tydligen är representativt för Uppsalaopinionen (brevet såldes på autografauktion å Stockholms stads bokauktionskammare 19 okt. 1927). »Så glömsk är människjan, så sysselsatt med sig att jag hade förlängesen förgätit så glädjen, som beundran af denna skrift, från den tid jag såg den uti ditt Manuscript; må hända visste jag ock då ej att nog fatta och skatta den». Så mycket mera värderade han den nu: »Vi vilje ock skaffa fram en Recension, der Du utförligen skall se hvad vi tänke». I ett betecknande tillägg om Thorildsprocessen heter det till slut: »Draken rusar mot Mikael». — VITALIS stod mera kritisk: »de excentriska handlingarne till Manhemsförbundets Historia. Jag bekänner öppet att jag ej förstår mig på denna skriftens förträfflighet; den prisas dock här af Vederbörande på det högsta» (t. Nicander fr. Uppsala 1821, ed. Sv. Vitterhetssamf. II: 1, s. 179). — Snarare om Almquists Hermesuppsatser handlar kanske DAHLGREN'S brev till Hammarsköld från Linköping 30 juni 1823 (KB.): »Almquist anses här af de som sett hans opuscula som smågalen, sjelfva Ekenstam runkade på hufvudet». Jfr f. ö. förf:s *C. J. L. A.*, s. 188, 205 f.

Anmälan börjar med att inskräpa uppfostrans vikt. Mot den föregående tidens förvända system hade Almquist återfört uppfostran till dess riktiga ursprung, som vore att bilda goda människor och medborgare, upprycka det unga släktet från en sjunken samtids fördärv och utveckla livet för dess blickar som en glad, symbolisk vandring till himlen. Därvid får han också tillfälle att tala om den nya epok i mänsklighetens utveckling, som inbrutit och som bland annat skulle medföra, att läsningen betraktades som allenast medlet för ett högre ändamål, själens lyftning, och att politiken komme att förläggas till mänsklighetens nedre regioner. I detta sammanhang ironiseras också över Manhemsförbundet, som i den utgivna skriften syntes vilja visa, att det väl hade umgåtts med stora idéer men att dessa aldrig kommit längre än på papperet.

Recensenten genomgår därefter punkt för punkt det anmälda arbetet. Han tilltalas livligt av att gymnastiken, »denna stora Radical-Cur till vår tids fysiska uppryckning», genomgående kommit till sin rätt. Rörelsen hade nu glädjande nog fått en sådan omfattning i landet, att man snart kunde vänta få »se den, enligt Stiftarens oegennyttiga afsigter, ifrån att vara ett privat Institut *blott, tillika* blifva så nationligt inrättad, att den utan någon betydlig tunga blir tillgänglig att *begagnas af alla*». Vilka märkliga inblickar i livets inre, som förslaget skänkte, framhålles gång på gång. En verkligt högtidlig min får emellertid anmälaren, då han kommer till sjunde graden, varom han yttrar: »å mänsklighetens vägnar måste man lyckönska den ädle Förf. att han kunnat genombryta dimman af vår tids orena åsigter af förhållandet mellan Man och Qvinna, och i glänsande dager framställa Ägtenskapet såsom 'den romantiska enheten'». Högligen gläder det honom vidare, att »den af en ynkelig tid utskrattade ädle Rousseau ser sina förkättrade, idylliska idéer klarare och i en högre vue antydans». Inför andra partier, t. ex. utvecklingen av de fyra riksståndens idé, drar han sig för att bryta ut något enskilt citat, då de vore sådana mästerstycken av genialitet och skarpsinne, att de borde åskådas i hela sin fullhet och konsekvens. Den logiska reda slutligen, varmed författaren sammanbunde de skilda elementen, vore makalös; med fast blick på sitt stora mål skrede han fram genom sina idéer såsom genom ett honom tillhörigt land, kastande ett ljusknippe än hit än dit.

De som av ordensformen i detta uppfostringsförslag låtit för-

leda sig till en harmful opposition befunne sig i själva verket också på en irrväg. Som de nya lärorna visat, vore historien en enda successiv utveckling av Guds idé med människosläktet, vilket därför helt och fullt måste tillägna sig varje tidevarvs anda, innan det kunde inträda i ett nytt. Men enligt denna princip måste också den enskilda människan genomgå samma utvecklingsgrader som mänskligheten och måste därvid uppta icke blott andan utan även alla dess former i varje historieepok, som upplevdes. Hazelius slutar med att uppföra ännu ett par poster på Almquists meritlista: hans tolerans och frihet från alla fördomar samt hans stil, som ofta hade både Thorilds blix och Geijers allvar, om också stundom både det abrupta hos den förre och det tunga hos den senare. Manhemsförslaget vore en av de mest genialiska böcker svenska litteraturen hade att uppvisa, och i synnerhet kunde den anbefallas åt ungdomen, »emedan på samma sätt som den af alla åldrar kan värderas, så är det egentligast hos den uppväxande, som den kan *levande verka*».

* * *

Jag har i föregående studie icke följt Hazelius' utveckling utöver den punkt, där den politiska radikalismen utrotas genom Almquistinflytandet. Däremot må det vara tillåtet att något beröra de skildrade ungdomsintryckens betydelse för hans mognade åskådning. Hans ställning till Karl Johan förblev i grunden densamma till dennes död och influerades icke av romantikens ändrade hållning.¹ Mycket betecknande är det uttalande han sände skriftställaren Varnhagen von Ense våren 1844, då konung Oskar gick att infria de förhoppningar, som ställts på tronföljaren, och Hazelius som hans adjutant gick att kontrollera den politik, som skulle följas:

Vi svenskar stå nu alldeles framför vår framtids stängda dörr. Gud allena vet hur mycket av våra förhoppningar som kommer att uppfyllas. Vi önska förnuftets seger, icke radikalismens. Åtminstone ha vi nu en konung, som känner oss, som värderar oss, som förstår vårt språk, vår historia, våra seder och vårt nationallynne. Allt detta var tyvärr, tyvärr, icke fallet. Jag undrar verkligen om världshistorien

¹ Jag tänker därvid på den ungefär samtida manöver i konservativ riktning, som omkring 1819 företogs av konungen och av Uppsalaromantiken och som betydligt närmade deras ståndpunkter. Om jag icke misstar mig, har denna uppsaliansarnes hållning bidragit till brytningen med Stockholmsfosforismen.

har att uppvisa en konung som alltifrån första steget på sitt lands jord och ända till sitt sista andetag varit nationen och dess känslor så främmande.¹

Det är Hazelius' mannagärning som konservativ publicist, som nu vidtar. Med sin inriktning på försvars- och uppfostringsfrågor bottenar också denna i hans ungdoms göticism, ja med sin friare tendens går den också tillbaka till hans radikalism, ty han ville, som han säger i självbiografien, »förädla och hedra konservatismen genom att binda den vid sådana liberala åsikter, hvarförutan den icke kunde få inflytande». En väsentlig personlig faktor i den mellanliggande utvecklingen var inflytandet från J. P. Lefrén, som han i självbiografien förlägger till tiden kort efter Almquist; hans storartade tankar, säges det, »i historiska, politiska, pedagogiska, språkliga, militäriska och i allmänhet alla fosterländska ämnen — — — gjorde ett djupt intryck på den unge mannen» och »gaf hos honom riktning för lifstiden åt många ledande tankar, hvilka han under sin senare verksamhet sjelfständigt utarbetade».

Som viktiga etapper i den utveckling Hazelius sålunda genomgår må nämnas ett par artiklar, som han under 1820-talet skrev i Krigsvetenskapsakademiens handlingar. De äro de första uttrycken för hans mognade militära intressen och förbinda ungdomstidens göticism med hans senare verksamhet. Om officerares framtida utbildande i krigsvetenskapens olika delar handlar den första uppsatsen, som skrevs i mars 1823 och samma år prisbelönades, var-efter den trycktes 1824. Utgångspunkten är den samtida kritiken av officersundervisningen, vilken som bekant spelade en stor roll i skolfrågans utveckling. Vid riksdagen 1823 hade Hartmansdorff väckt en motion, som bland annat avsåg att krigsakademien skulle indragas och att teoretisk undervisning i krigsvetenskap skulle meddelas vid universiteten (H. Almquist, a. st. 1918, s. 9 f.). Denna »medborgerlighet» i den militära uppfostran understöddes bland annat av Adlerbeth, medan däremot Lefrén som krigsakademiens guvernör tog den angripna institutionens försvar. Hazelius' linje är den allmänt medborgerliga: de offentliga läroanstalterna sättas framför de privata och militärutbildningen anses liksom den civila böra förläggas till universitetet. Han pläderar också för ett praktiskt militärt liv och för gymnastiska övningar; tack vare bevä-

¹ R. G:SON BERG, *Litteraturbilder* II, s. 18.

ringsmanskapet skulle smaken för dylika snart »hemföras från Mötena och öfvas allmänt om Söndagarne och vid Allmogens festliga sammankomster. Sådana nöjen äro med mycket skäl ansedda af stor vigt för National-Upfostran»(s. 77 f.). — I samma handlingsserie för 1828 följde nästa artikel, som bar titeln Om Krigens moraliska inflytelse. Vad som denna gång givit anledning till hans uppräddande var C. H. Anckarswärds översättning av fransmannen Jouys skrift *Moralen*, tillämpad politiken, vilken han utan namns nämnande flera gånger citerar och med skärpa angriper, något som framkallade Atterboms¹ livliga gillande i ett brev till Hazelius. Uppsatsens ledande idé är, att »folk-krig» utgöra hävdernas fägring och liv, äro staternas olympiska spel, som »upfriska stats själen och utveckla statskroppens krafter». Tankegången är densamma som i Lefréns uppsats om nyttan och nödvändigheten av en krigisk nationalanda, som givit incitamentet till hans polemik mot 1700-talets nyttighets- och njutningslära och över huvud starkt påverkat hans skrift. Om folkkrigen gillas, fördömas däremot regeringarnas enskilda krig, mot vilka man dock kunde skydda sig genom beväringssystemet, detta »Staternas förnyelse-medel, den väg hvarpå frisk medborgerlig anda skall spridas genom alla samhällets delar» (s. 141). Det är *Natt och Dags* militära reformskrift och Lefréns propaganda för en krigisk nationalanda, som här direkt återgå, och med dessa intryck ha förenats impulser från stats- och historie-åskådningen i Almquists *Manhemsförslag*. Som ett minne av hans ungdoms allmänna göticism står slutligen det auktoritativa yttrande han citerar från »*Werldshäfdetecknaren*» Johannes v. Müller (s. 118 f.), att krigen vore »skräckfulle lärare af den eviga sanning, at rikedom, vetenskap, odling, at alla bördens och lyckans gåfvor äro fåfänga, då menniskan i stolt eller yppig bekymmerslöshet förgäter at vara Man».

Tillägg. En i min bok *C. J. L. A.* (s. 7) åberopad tidningsartikel av S. A. HEDLUND i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* kom, på grund av förbiseende vid korrekturet, icke att fullt utnyttjas, något som här torde kunna anmärkas. Av denna artikel finnas nämligen minst tre versioner, den första publicerad som nekrolog 1866 (n:r 246), den andra, under rubriken *Minnen af Samtida*, 1871 (n:r 27) och den tredje, kallad *Ur minnet*, 1898 (n:r 281). De två första äro anonyma, den sista har signerats S. A. H. I artikeln 1898 finnes för det första en något utförligare relation än i den av 1871, som anförts, om Almquists stockholmska

¹ Samma skrift hade av ATTERBOM ägnats en skarp filippik i *Svea* IX: 2, 1826, s. 135 ff., där den framställes som uttryck för den liberalism, vilken återupplivat den franska encyklopedismen.

inackordering i 12—13-årsåldern (det heter där f. ö. 14—15 år, varemot står de två första versionernas 12—13). Största intresset har därvid kanske den närmare lokalbestämningen, i det pensionen säges ha legat »i närheten af Långholmen». (Om åldersuppgiften i sista versionen vore den riktiga, kunde pensionen tänkas vara identisk med den »undervisningsanstalt» i Stockholm, vari Love enligt Gjörwells brev vistats några månader våren 1808, a. a. s. 16 n. 1). — Vidare understrykes i artikeln 1898 Torsten Rudenschölds benägenhet att sluta sig till Almqvists Värmlandskoloni, en plan varom det heter: »Men Rudenschöld fann sig nödsakad afstå derifrån emedan han vid ett besök i trakten fann företaget ej så allvarligt som han föreställt sig. Han har dock mer än en gång omtalat, att Jonas Wærn själf och hans maka förde ett fullständigt bondelif, huggande ved och mjölkande kor.» Slutligen påpekas sammanhanget med Rudenschölds skrift om ständscirkulationen. Om dennes besök i Värmland se a. a. s. 413 ff.
